श्रीः ।

शास्त्रमुक्तावली - ११

अवच्छेदकतानिरुक्तिः ॥

महामहोपाध्याय श्रीगदाधरभट्टाचार्यं विरचिता ।

श्रीरघुनाथशिरोमणि विरचितया

दीधित्यासह

श्रीकाञ्ची प्रतिवादिभयंकरं

अनंताचार्येण

परिशोधिता

श्रीसुदर्शन मुद्राक्षरशालायां समुद्रित ।

श्रीकांची ॥

१९०१

इदानीं मेतन्मूल्यम् - ०-८-०

श्रीरस्तु ।

श्रीमते हयग्रीवाय नमः ।

शास्त्रमुक्तावली ।

अवच्छेदकतानिरुक्तिः ।

दीधितौ - अवच्छेदकता निरुक्ति ॥

नन्ववच्छेदकत्व मिह न स्वरूपसम्बन्ध विशेष,

गदाधरीयम् ।

'प्रतियोगितानवच्छेदके' त्यत्र पारिभाषिकावच्छेदकत्व निवेशयितु-मवच्छेदकपदस्य स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदकत्वपरता माक्षिपति (नन्वित्यादिना) " इह " – एतल्लक्षणे । घटकत्वं सप्तम्यर्थः । तथाच – घटत्वेन घटोभावप्रतियोगीत्यादि प्रतीति साक्षिकया घटनिष्ठप्रतियोगितया सह घटत्वादे रवच्छेद्यावच्छेदकभावरूपः स्वरूपानतिरिक्तः पदार्थान्तरात्मकोवा यः सम्बन्धविशेषः स इहलक्षणे नशक्य निवेशनइत्यर्थः । स्वरूपसम्बन्धविशेषात्मकावच्छेदकत्वाभाव घटितं निरुक्तरूप मव्याप्तिस्वरूप मिति यावत् । "तेन रूपेण साध्यतायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्ते" रित्यग्रिमग्रन्थैव हेतुः । प्रमेयधूमत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकव्यभिचारि साधारणत्वादिति तदर्थः । "प्रमेयधूमत्वे"त्यादिकं-"अतथात्वेने" त्यन्तं तत्र हेतुः । स्वसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता निरूपित तादृशावच्छेदकत्वाभावस्य तादृशसाध्यतावच्छेदककत्वेनेति तदर्थः । सम्भवत्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताक धर्मापेक्षया गुरुत्व प्रमेय

सम्भवति लघौ धर्मे गुरौ तदभावात् ।

धूमत्वादे स्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावसाधकं । तस्य तत्साधकत्वोपष्टम्भकव्याप्तिमाह (सम्भवतीति) तस्मिन्निति पूरणीयम् । तथाच-लघुधर्मे तादृशावच्छेदकत्वस्य सम्भवइत्यर्थः । 'गुरौ तदभावात" - तादृशावच्छेदकत्वाभाव नियमात् ।

तथाच - सम्भवत्तदवच्छेदकताक धर्मापेक्षया यो गुरु', स नतदवच्छेदक इति व्याप्तिरिति पर्यवसितार्थं । सम्भवत्तदवच्छेदकताकत्वं च तदवच्छेदकत्वबाधकशून्यत्वं । बाधकञ्च अवच्छेद्य प्रतियोगित्वासमनियतत्वम् । तथाच तत्प्रतियोगित्वादि समनैयत्यमेव सम्भवत्तदवच्छेदकताकत्वपर्यवसितम् । समनैयत्यघटक दलद्वयनिवेशात् घटपटान्यतरत्व महानसीयवह्नित्वा वच्छिन्नाभाव प्रतियोगितायाः न्यूनवृत्तिघटत्वादे रतिरिक्तवृत्ति शुद्धवह्नित्वादे श्चावच्छेदकत्वासम्भवेन तादृशतादृशगुरुधर्मस्य नावच्छेदकत्वानुपपत्ति । प्रतियोगितायाः स्वसमनैयत्यञ्च प्रतियोगितया अन्यूनवृत्तित्वे सति तन्निरूपकाभाव विरोधितावच्छेदकत्वरूप मवच्छेदकतानिर्वाहकम् । अत सत्तात्वादे र्विशिष्टसत्ताद्यभावीयप्रतियोगितया न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वेपि तदभावविरोधित्वानवच्छेदकत्वा न्नतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्भवः ।

यत्तु - 'स्वावच्छिन्नसमव्यापकतावच्छेदक धर्मापेक्षया गुरुत्वमेवावच्छेदकत्वाभावसाधकतयाभिमतं, स्वसमनियतसत्तात्वाद्यपेक्षयागुरोः विशिष्टसत्तात्वादे प्रतियोगितावच्छेदकत्व निर्वाहाय स्वसमनियतत्वमुपेक्ष्य स्वावच्छिन्नसमव्यापकतावच्छेदकत्व निवेश' इति । तन्न, घटप्रागभावत्वावच्छिन्न समव्यापकतावच्छेदक घटत्वाद्यपेक्षया गुरोः घटप्रागभावत्वादे रत्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकतया जातित्वाद्यवच्छिन्न समव्यापकतावच्छेदक तद्घटसमवेतत्वाद्यपेक्षया गुरोः जातित्वादे र्भेदप्रतियोगितावच्छेदकतया च व्यभिचारात् ।

प्रमेयधूमत्व कम्बुग्रीवादिमत्त्व —

ननु - मेयधूमत्वं स्वावच्छिन्नधर्मिविशेषणतापन्नमेयत्वसहितधूम-
त्वं, सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन मेयत्वविशिष्टधूमत्वं वा । उभयथैव तदव-
च्छिन्नसाध्यके नातिव्याप्तिप्रसक्तिः, शुद्धधूमत्वस्या वच्छेदकत्वे तादृशान
वच्छेदकताया विशिष्टधूमत्वे दुर्घटत्वात्, एकदेशपर्याप्तवृत्ते र्व्यासज्य-
वृत्ति धर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावस्य - विशेष्यपर्याप्तवृत्ते विशेषणान्तर
वैशिष्ट्यावच्छिन्ना नुयोगिताकाभावस्य चा नभ्युपगमात् । शुद्धव-
ह्नित्वादौ धूमादिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्या-
प्ते मेयवह्नित्वादौ तदनवच्छेदकत्वसौलभ्येन मेयवह्निमान् धूमादित्या
दावव्याप्तिविरहा, दित्यरुचेः कम्बुग्रीवादिमत्त्वा नुधावनम् ।

नचैवं प्रमेयधूमत्वावच्छिन्न साध्यके ऽतिव्याप्त्यभिधान मस्य
न्त्वासङ्गतमिति वाच्यम् । व्यासज्यवृत्ति धर्मावच्छिन्ना नुयोगिताका-
भावा नभ्युपगमेन नानाव्यक्तिदण्डावच्छिन्नस्य व्यापकतानिर्वा-
हाय प्रतियोगितावच्छेदकापर्याप्त विषयत्वपर्याप्ति रनवच्छेदका-
न्तार्थमित्याशयेनैव तदभिधानात् । कम्बुग्रीवादिमत्त्वञ्च घटावयवस्य स-
स्थानविशेष । घटत्वापेक्षया तस्य गौरवं संस्थानस्य विजातीयावयव
संयोगरूपस्या नन्तत्वात्, अनुगमकजातिविशेष सापेक्षत्वाच्च । घट-
त्वस्य चैकस्य जातिरूपस्य निर्विशेषणकस्या वच्छेदकत्वे लाघवादिति ।

नच घटसामान्याभाव प्रतियोगितायाः संस्थानविशेषस्या नव-
च्छेदकत्वेपि तत्तत्संस्थानव द्भावकूटप्रतियोगितासु प्रत्येकं तेषा-
मवच्छेदकत्व मावश्यकम्, तत्रातिप्रसक्त घटत्वस्या वच्छेदकत्वा
सम्भवा दित्यनुगतरूपावच्छिन्नेष्वपि तेष्वनवच्छेदकत्व दुर्घटमिति
तदवच्छिन्नसाध्यके नातिव्याप्त्यवकाश इति वाच्यम् । तत्तत्संस्था-
नवत् तद्घटाभाव प्रतियोगितायामपि घटनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वस्यैव

घ्राणग्राह्य गुणत्वादे-

साक्षात्सम्बन्धेनावच्छेदकत्वसम्भवात् । परम्परासम्बन्धेन स्वसमवायि समवेतत्वात्मकेन तत्तत्संयोगानां गौरवेणानवच्छेदकतया तादृशसम्बन्धेन संस्थानविशेषावच्छिन्न घटादिसाध्यके व्यभिचारिहेतावतिव्याप्ते र्दुर्वारत्वात् ।

ननु मृत्पाषाणादिघटसाधारण घटत्व नैकम्, मृत्त्वपाषाणत्वादिना सङ्करप्रसङ्गात्, इति तत्तज्जातिव्याप्य नानैव । तथाच तथाविध सकलघटानुगमक संस्थानविशेषावच्छिन्न प्रतियोगितायां न स्वरूपतो घटादस्यावच्छेदकता सम्भव, न्यूनवृत्तित्वात्, नाप्यनुगतरूपान्तरावच्छिन्नस्य, तादृशरूपन्तर प्रवेशेन गौरवादित्यरुचेः घ्राणग्राह्यगुणत्वानुधावन । घ्राणग्राह्यत्व-घ्राणग्रहणयोग्यता, गुणत्वन्यून वृत्ति घ्राणग्राह्यजातिरूपा, साचातीन्द्रियेपि गन्धइति न गन्धत्वस्य दर्शित रूपवत्सामान्याभाव प्रतियोगिता सम नैयत्या नुपपत्तिः। तादृशयोग्यतामात्रस्योपादाने गन्धत्वसुरभित्वादिरूपाया स्तस्या स्वरूपतो हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया तादृशजातित्वाद्यवच्छिन्नाया अप्यनवच्छेदकत्व दुर्घटमिति तद्विशेष्यतया गुणत्वनिवेशन । द्रव्यत्वादिहेतुकस्थलेच गुणत्वस्य शुद्धस्यापि हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवात विशिष्टगुणत्वस्य गन्धत्वसमनियतस्य तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमक्षतमेवेत्यतिव्याप्ति सगतिः । अथवा घ्राणग्राह्यगुणत्व स्वाश्रयगुणत्वव्याप्यजातिमत्व सम्बन्धेन घ्राणजन्यसाक्षात्कार विषयतावत्वमेव, गुणत्वव्याप्यजातिघटित सम्बन्धलाभाय गुणपदम् । नतुगुणत्वमपि विशेष्यतया विवक्षितम् ।

एतेन गुणत्वस्य निरुक्तजातित्वावच्छिन्न गन्धत्वादिविशेष्यतया विवक्षितत्वे स्वरूपतो गधत्वादे र्गुणत्वविशेषणताया मप्यतिप्रसङ्गात तादृश

रयात्वेन तेन रूपेण साध्यताया व्यभिचारिण्य तिप्रसगात् । साध्य नतिरिक्तवृत्तित्वम् ,

---

जातित्वावच्छिन्नस्य विशेषणत्वानुधावन निर्बीजमिति दूषणमनवकाशम्। घ्राणग्राह्यगुणत्व यथाश्रुतमेव ग्राह्य गन्धत्वरूपलघुधर्मसमनियततया न प्रतियोगितावच्छेदकमित्यपि वदन्ति ।

यत्तु अनवच्छेदकत्व अवच्छेदकाविषयक प्रतीति विषयत्वम् , तथाचावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन विशेष्यांशे अवच्छेदकप्रकारक प्रतीति भिन्ना साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन यादृशधर्मप्रकारिकाप्रतीति स्तादृशधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्य व्याप्तिरितिपर्यवसितम् । एवच प्रमेयधूमत्वादिप्रकारकप्रतीते धूमत्वादिप्रकारकता नियमा त्प्रमेयधूमत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यके अतिव्याप्तिपरिहार सम्भवति । ननु निरुक्तघ्राणग्राह्य गुणत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यके , गन्धत्वादिकमविषयी कृत्यापि सुरभित्वादिक – सुरभित्वादिक मविषयीकृत्यापि च गन्धत्वादिक विषयीकृत्य तादृशसाध्यतावच्छेदक प्रकारकप्रतीति सम्भवादिति ।

तन्न , तथासत्युक्तरीत्या दण्डिमान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्या प्ते , प्रत्येक सकलदण्डमविषयीकृत्यैव दण्डत्वावच्छिन्नदण्डात्मकसाध्यतावच्छेदक प्रकारक प्रतीतिसम्भवात्। अथ प्रतियोगितावच्छेदकी भूता ये येधर्माः तत्तत्प्रकारक प्रतीतिभेदकूटस्य साध्यतावच्छेदकता घटकसम्बन्धावच्छिन्न साध्यतावच्छेदक प्रकारिकाया मेकप्रतीता वसत्वात् तथैवच लक्षणे विवक्षितत्वा न्नेयमतिव्याप्ति रिति चेत्? तर्हि तादृशरीत्या निरुक्तघ्राणग्राह्यगुणत्वावच्छिन्न साध्यकेपि नातिव्याप्तयवकाश इति ।

" अतयात्वेन " – प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन । (अनतिरिक्त वृत्तित्वमिति) स्वव्यापक तत्कत्वमित्यर्थ । तच्छून्यावृत्तित्व विवक्षणे समवायेन प्रमेयसाध्यके व्यभिचारिरे व्यतिप्रसगात । प्रमेय

सामान्याभाव प्रतियोगिताशून्या असिद्ध्या प्रमेयत्वादे तादृशावच्छेदकत्वा निर्वाहात । महानसीयत्वादिविशिष्ट वह्नित्वाद्यवच्छिन्न साध्यके धूमादौ वह्नित्वादे महानसीय वह्न्याद्यभाव प्रतियोगिताशून्य वह्न्यन्तर वृत्तितया विशिष्टेपि तत्र तच्छून्यावृत्तित्वस्य दुर्घटतया ऽतिप्रसंगाच्च । स्वव्यापक तत्कत्व निवेशनेच विशिष्टस्याविशिष्टस्य वा यादृशस्यावच्छेदकत्व मभिमत तादृशस्यैव स्वपदेनोपादेयतया विशिष्ट वह्नित्वादिकं प्रति विशिष्टवह्न्याद्यभाव प्रतियोगिताया व्यापकत्वस्या क्षतत्वेन तादृशस्यावच्छेदकत्वोपपत्ते । ईदृश पदार्थस्व तस्याभावकूटस्यच साध्यतावच्छेदक विशेषणता बोध्या, अत स्वत्वाननुगमेनैक सामान्याभाव निवेशासम्भवा यत्किंचिदेकावच्छेदक निष्ठावच्छेदकत्व मादायाति प्रसगानवकाश ।

नच – स्वपदस्य तत्तद्व्यक्ति परतया ऽवच्छेदकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वमेव पर्यवसित मवच्छेदकत्व , तथाच विशेषणावच्छिन्ननिष्ठ तद्व्यक्तित्वस्यापि विशेष्यपर्याप्ततया विशिष्टवह्नित्वादे स्वच्छेदकत्वे शुद्धस्याप्यनवच्छेदकता दुर्भिक्षमिति वाच्यम् । शुद्धस्य विशेषणान्तरखचितस्य वा यादृशस्याधिकरणता ऽभावप्रतियोगितानिष्ठ व्यापकताशरीरे निविष्टा, तादृशरूप पर्याप्तावच्छेदकता पर्याप्त्यनधिकरणत्वस्य साध्यतावच्छेदक विशेषणत्वोपगमात् । मेयधूमत्वादि पर्याप्ताया अभावप्रतियोगितावच्छेदकताया अप्रसिद्धावपि तथाविधाया विषयतावच्छेदकताया प्रसिध्या ऽतिव्याप्त्यनवकाशात् । महानसीयत्वादिखचित वह्नित्वादिपर्याप्तावच्छेदकताया शुद्धवह्नित्वादा वपर्याप्तत्वा द्विशिष्टव ह्न्याद्यभाव मादाय दोषानवकाशात ।

अत्र – यदि हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता सामान्यानतिरिक्तवृत्तित्व निवेश्यते , तदा निखिलवह्न्यादेरेव धूमादिसमानाधिकरण विशेषाभावप्रतियोगितया वह्नित्वादेरपि स्वव्यापकत्वावच्छेदक तादृशप्रतियोगितात्वकत्वरूप तादृशप्रतियोगिता सामान्यानतिरिक्तवृत्तित्वत्व तथाविधप्रतियोगितानवच्छेदकत्वानुपपत्ति

प्रतियोगितायाः स्वरूपसम्बन्धात्मिकाया प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वेन धूमत्वा देरपि तदतिरिक्तवृत्तित्वात् । न च तथाविध यत्किंचिदेकाभाव प्रतियोगितासामान्यशून्यावृत्तित्व तत्, अतएवातिरिक्तसामान्याभावस्याभावे धूमत्वादेरप्यनवच्छेदकत्वापातादग्रे तत्साधनमपि

रिति तादृश यत्किंचि देकप्रतियोगिता नतिरिक्तवृत्तित्व स्य समानाधिकरण भेदप्रतियोगितानवच्छेदक तादृशप्रतियोगिताकत्व रूप निवेशनीयम् , तथा सति धूमवान् वह्ने रित्यादौ धूमत्वादे रपि तादृशावच्छेदकत्व नस्यात , धूमादिसामान्याभाव प्रतियोगितया अपि धूमादिस्वरूपतया प्रतिधूमादिक भिन्नत्वेन प्रत्येक धूमत्वादिसमानाधिकरण भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति तत्राद्धूमत्वादेरेव तथात्वाद्व्याप्ति रित्याह (प्रतियोगितायाः इति) " स्वरूपसम्बन्धात्मिकाया" इति प्रतिव्यक्तिभेदप्रयोजकहेतुगर्भं विशेषणम् । अतिरिक्तपदार्थरूपप्रतियोगितायाः सिद्धान्तविरुद्धत्वादिति भाव । तादृशप्रतियोगिता सामान्यानतिरिक्त वृत्तित्वनिवेशेपि हेतुसमानाधिकरणाभावत्वेन तादृशाभावनिवेश एव पूर्वोक्तदोष , ननु तादृशाभावस्य प्रातिस्विकरूपेण निवेशने, तत्तद्विशेषाभाव प्रतियोगितात्वस्य वह्नित्वादिव्यापकतानवच्छेदकत्वा दित्याशयेना शङ्कते (नचेति) (तथाविधेति) प्रतियोग्यनधिकरणहेतु मद्वृत्तीत्यर्थ. । "यत्किंचि" त्पद तत्तद्व्यक्तित्वेना भावनिवेशाद्याभाय । प्रत्येकनिविष्टस्यापि तथाविधाभावस्य सकलस्य नैकभावच्छेदकतावटकता, किन्त्वेकस्यैवेति स्फोरणाय एकपदम् । तादृशप्रतियोगिता सामान्यशून्यावृत्तित्व स्वव्यापकतावच्छेदक तादृशप्रतियोगितात्वकत्वम्, अतो न पूर्वोक्तदोषः । " अत एव "- ईदृशावच्छेदकत्वस्य मूलाभिप्रेतत्वा देव (अतिरिक्तेति) सामान्याभावस्य विशिष्टाभावकूटातिरिक्तत्वानभ्युपगम इत्यर्थः । (धूमत्वादेरपीति) विशेषाभावकूटान्तर्गतमेक मभाव मुपादाय धूमत्वादौ निरुक्तावच्छेदकत्वोपपादनासम्भवा दितिभाव (तत्साधनमिति) सामान्याभावस्या तिरिक्तत्वव्यवस्थापन

सानु सगच्छतइति वाच्य, वह्निघटवृत्तिद्वित्वतार्णातार्ण दहनवृत्तिद्वित्वाद्यव च्छिन्न प्रतियोगिताकाभावप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वविरहान्नाद।

मित्यर्थ (सगच्छत इति) अन्यथा स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्व निवेशे विशेषाभावकूटातिरिक्त सामान्याभावानभ्युपगन्तृमतेपि विशेषाभावीय प्रतियोगिताकूटस्यैव सामान्यधर्मावच्छिन्नतया धूमत्वादावपि वह्न्यादिसमानाधिकरण धूमादिविशेषाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेना तिव्याप्तिप्रसक्तया सामान्याभावपार्थक्यव्यवस्थापनस्य एतल्लक्षणाप्रसक्तत्वे नानुपयुक्तत्वापत्ते रिति भाव ।

नचा तिरिक्तसामान्याभावाभावे उक्तरीत्या अतिव्याप्तिविरहेपि यत्र वह्न्यभावा ह्रदादौ वह्नि र्नास्तीति बुद्धिं जनयन्ति प्रत्येक धूमसमानाधिकरणाना तेषा प्रतियोगितावच्छेदकत्व वह्नित्वे प्यस्तीत्यव्याप्ति र्दुर्वारैवेति तत्साधनसंगत्या उपष्टम्भसंगति रिति वाच्यम् । हेत्वधिकरणवृत्तित्वावच्छेदेन यादृशधर्मावच्छिन्नत्वविशिष्ट प्रतियोगिताकत्व प्रतादृशत्वस्य साध्यतावच्छेदकविशेषणता स्वीकृत्य तादृशाव्याप्ति वारणसम्भवात् । नहि धूमाधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्ने विशेषाभावे वह्नित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व, धूमवति वह्नि र्नास्ती त्यप्रत्ययात्, अपितु यावद्विशेषाभावाधिकरण ह्रदादिवृत्तित्वावच्छिन्न एवेति।

इद मापातत , तथाविधा भावीय यत्किञ्चि देकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यानतिरिक्तवृत्तित्व निवेश्या नतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकताविवक्षापक्षेपि धूमत्वादेरवच्छेदकत्वस्य सामान्याभावानतिरिक्तत्वमतेशक्यापादनत्वात् । हेत्वधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्ने यद्धर्मावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगिताकत्व तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्यानतिरिक्तवृत्तित्वाविवक्षया अव्याप्तेरपि शक्यवारणत्वात । वह्नित्वस्य वह्निघट उभयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिता नतिरिक्त वृत्तित्वेपि तन्न्यूनवृत्तितयान्यूनानतिरिक्तवृत्तित्व विवक्षया तादृशप्रतियोगिता मादाय-

प्रतिप्रसङ्गात् । एतेनान्यूनवृत्तित्व विशेषितमपि परास्तम् । अतएव नाना प्रतियोगिवृत्त्येक प्रतियोगितागीकारेऽपि न निस्तारः । लघुरूपसमनियतगुरुरूपेण साध्यताया सद्धेतावव्याप्ति , तादृशतदवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धे •

दूषणद्वयोद्धार स्सम्भवतीति तार्णातार्णदहनोभयत्वावच्छिन्नाभाव-प्रतियोगित्वानुसरणम् । "अतिप्रसङ्गात्"-धूमादिसमानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य प्रसङ्गात् । तार्णातार्णदहनोभयत्वाव-च्छिन्नाभावानुसरण प्रयोजनं स्वयमेव स्फुटयति (एतेनेति) तार्णातार्ण दहनोभयाभाव प्रतियोगितामादायातिप्रसङ्ग-तादवस्थ्येनेत्यर्थः । "अन्यूनवृत्तित्वविशेषित"-अनतिरिक्त वृत्तित्व मपि । "अतएव"- दर्शितोभयाभावमादाय वह्नित्वादावतिप्रसङ्गादेव(नाना प्रतियोगि वृत्त्येकप्रतियोगिता ङ्गीकारेऽपीति) तथासति यत्किञ्चिदेका-भाव प्रतियोगितासामान्यपर्यन्ता निवेशेऽपि धूमत्वादे धूमादिसामा-न्याभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वो पपादनसम्भवादिति भाव । उ-भयत्वादिरूप व्यासज्यवृत्ति धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताया प्रत्येकमपि प्रतीते स्व्यासज्य वृत्तितया स्वपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्व प्रतियोगितायां निवेश्यापि वह्नित्वादावतिप्रसङ्गवारणा सम्भव इति ध्येयम् । प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावघटित व्याप्तिपक्षे मेयधूमवान वह्नेरि-त्यादावतिव्याप्ति र्न सम्भवति, साध्यतावच्छेदक मेयधूमत्वादिरूप गुरुधर्मावच्छेद्यत्वस्य कुत्रापि प्रसिद्धिविरहेण तद्घटितोभयाभावा प्र सिद्धेरिति तन्मते मेयवह्निमान् धूमा दित्यादा वव्याप्ति माह (लघु रूपेति) (तादृश तदवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धेरिति) तादृशसाध्यतावच्छेदकाव-न्छिन्नत्वस्या प्रसिद्धेरित्यर्थ. । विषयितासम्बन्धस्य वृत्त्यनिया मकत्वेना भावप्रतियोगितानवच्छेदकतया तादृशसम्बन्धावच्छिन्ना-भाव प्रतियोगितायां तत्प्रसिद्धिरित्यस्य वक्तु मशक्यत्वात् । अ-न्यथा मेयधूमवा न्वह्ने रित्यादौ अतिव्याप्तेरेव तादवस्थ्यादिति भाव ।

रिति चेन्न, प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् ।

(प्रतियोगितावच्छेदका नतिरिक्त वृत्तित्वस्येति) तथाच धूमा- दिसामान्याभाव प्रतियोगिताया प्रतिधूमादिक भिन्नत्वेपि तत्प्रतियो- गितावच्छेदक धूमत्वादेरैक्येन स्वसमानाधिकरणा न्योन्याभाव प्र- तियोगितानवच्छेदक तत्तत्त्वाद्यात्मक स्वव्यापक तत्कत्वरूप तद- नतिरिक्त वृत्तित्व धूमत्वादावक्षतमेवेति भाव ।

नच प्रतियोगितायाः प्रतियोगिस्वरूपत्वामते सामान्याभाव प्रतियोगि तायां विशेषाभावप्रतियोगितातो न भेद , प्रतियोगिना मभेदात् , तथाच वह्निमान् धूमादित्यादौ अव्याप्तिर्दुर्वारा, धूमसमानाधिकरण विशेषाभाव प्रतियोगिता कूटे वह्नित्वादे रवच्छेदकत्वात् , तस्यच तदनतिरिक्तवृ त्तित्वा दिति वाच्यम् । सामान्याभाव विशेषाभावयो प्रति- योगित्वा भेदेपि सामान्याभावीय प्रतियोगिता त्वेनैव सामा- न्यधर्मा वच्छेद्यत्वात् , हेतु समानाधिकरणाभाव प्रतियोगि- तात्वावच्छिन्नावच्छेदका नतिरिक्तवृत्तित्व विवक्षणेना व्याप्तिनिरासात ।

स्वव्यापक तत्कत्व मित्यत्र स्वस्य व्याप्यता व्याप्यता वच्छेदकताव च्छेदकसम्बन्धेन, प्रतियोगितावच्छेदकस्य व्यापकता प्रतियोगितावच्छेदक- तावच्छेदकसम्बन्धेनच बोद्धव्या, तेन सम्बन्धसामान्येन धूमत्वादिक प्रति समवायादिना धूमत्वादे रव्यापकत्वेपि – समवायादिना वह्नित्वादिक प्रति कालिकादिसम्बन्धेन घटत्वादे रव्यापकत्वेपिच नक्षति । दण्डि- मान् द्रव्यत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक दण्डादौ दण्डान्तरसमानाधिकरण भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि तत्तद्दण्डादिव्यक्तौ तत्तद्दण्डादिसमानाधिकरण भेदप्रतियोगितावच- च्छेदकत्वस्या क्षततया सर्वत्रैव दण्डादिव्यक्तौ प्रतियोगितावच्छेद- कानतिरिक्तवृत्तित्व मक्षतमेवेति नातिव्याप्ति । दण्डाद्यवच्छिन्न

साध्यकसद्धेतौ यथोक्तरीत्या व्याप्तिरितितु नाशङ्कनीयम् , दण्डादौ साध्ये परम्परासम्बन्धेन दण्डस्य दण्डत्वादेरेव साध्यतावच्छेदकतायाः स्वीकृतत्वात् ।

नन्वेवमपि हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक वह्निघटौ भयत्वा नतिरिक्तवृत्तितया वह्नित्वादे स्वच्छेदकत्व दुर्वारमेव । नचोभयत्वादे रुभयादिपर्याप्ततया प्रत्येक तद्वृत्यन्ताभाव स्तदवच्छिन्नभेदश्च वर्तते , अय नैको न द्वाविति सर्वजनसाधारणानुभवस्य दुरपह्नवत्वात् , तादृशप्रतीते रेकत्वादौ द्वित्वाद्यवच्छेदकाकाभावावगाहित्वोपगमे मूलावच्छिन्नो वृक्षो न कपिसंयोगीत्यादिप्रतीतेरपि मूलादौ कपिसंयोगाद्यवच्छेदकत्वा भावावगाहिता स्वीकारापत्ते । यदि च तत्र बाधकाभावात् वृक्षाद्यधिकरणक कपिसंयोगाद्यभावो विषय स्तदा प्रकृतेपि एकत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणक द्वित्वाभावादिविषयकत्व दुर्वारमेव । एकत्वाद्यवच्छिन्ने द्वित्वादिमत्व प्रत्ययानुदयेन बाधकविरहस्यानुपपन्नत्वात् । प्रत्येक मुभयादौ द्वित्वाभावादिसत्वेपि द्वित्वादेः द्वित्वाभावानुयोगितानवच्छेदकतया द्वौ न द्वाविति प्रतीते र्दुरुपपादत्वात् । द्वित्वादिसामानाधिकरण्यमात्रेण तद्भानस्य- वस्येष्टत्वात् । नञ्पदेन अन्वयितावच्छेदकावच्छेदेन अभावबोधनात् , द्वित्वादिसामानाधिकरण्यमात्रावगाहिन्या अभावप्रतीते द्वौ न द्वावित्याकारताविरहात् । तदाकारकप्रतीते रेव च अनुभवविरुद्धत्वात् । तथा च द्वित्वाद्यनतिरिक्तवृत्तित्वं कथं वह्नित्वादेरिति वाच्यम् । एवं सति वह्निघटोभयवान् धूमादित्यादौ साध्यतावच्छेदके द्वित्वादे रवच्छेदकतायाः दुरुपपादत्वात् , प्रतियोगितावच्छेदकपदेन तादृशद्वित्वादिक मुपादायैव तस्यावच्छेदकानतिरिक्त वृत्तित्वस्य सम्पाद्यत्वात् , तस्य चोक्तरीत्या ऽसम्भवादिति स्वव्यापकत्वस्वरूप तदनतिरिक्तवृत्तित्वघटकः व्यापकताया प्रतियोगिताव्यधिकरण स्वस्य भेदे निवेशनीयतया उभयत्वादावपि वह्नित्वनिरूपित ताद-

स्वसमानवृत्तिकयावच्छेदक ग्रह ।

व्यापकताया अक्षतत्वेन तदवच्छेदकतामसङ्गस्य दुर्वारत्वात् । नहि भ्रये कवृत्तिरुभयत्वाद्यवच्छिन्न भेदः प्रतियोगिवाव्यधिकरण । उभयत्वादे. व्या प्यवृत्तित्वेपि तदवच्छिन्नप्रतियोगिताया अव्याप्यवृत्तितया मायेयन्तु अथवा यदधिकरणतावत्तदवच्छिन्न भेदप्रतियोगित्वानधिकरणत्वस्या सम्भवा द्वित्वादावस्य प्रतियोगितावच्छेदका नातिरिक्त वृत्तित्वघटक अवच्छेदक स्वसमानवृत्तिकत्वेन विशेषयति (स्वेति) तथाच वह्निघटो भयत्वादे वह्नित्वादि समानवृत्तित्वताविरहात् वह्नित्वादे स्वदनतिरिक्त- वृत्तित्वेपि न पारिभाषिका वच्छेदकतापत्तिरिति भाव ।

अत्र व्यापकताशरीरे स्वसमानाधिकरणत्वस्य स्वाधिकरणतावच्छेद- कावच्छिन्नाधिकरणतात्वस्य रूपस्याभाव विशेषणत्वोपगमेतु द्वित्वाद्यधिक रणस्य प्रत्येक द्वित्वावच्छिन्नभेदाद्यधिकरणत्वेपि द्वित्वादे. द्वित्वादिव्याप कत्व भेदे प्रतियोगितावैयधिकरण्य मनिवेश्यैवोपपादयितु शक्यत- इति स्वसमानवृत्तित्वस्य निवेशनमयुक्तम् । नचाऽव्याप्यवृत्तिधर्मा- वच्छिन्न प्रतियोगिताकभेदस्या व्याप्यवृत्तिता मते संयोगेन दण्डादे यत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र व्यभिचारिणि हेतुसमानाधिकरणाभा व प्रतियोगितावच्छेदक दण्डादिक मादाय दण्डादिरूप साध्य- तावच्छेदके पारिभाषिकावच्छेदकत्व व्यापकताशरीरे प्रतियोगिता वैयधिकरण्याप्रवेशे नस्यात् इति वाच्यम् । अव्याप्यवृत्ति दण्डा- दिक मादाय दण्डादे पारिभाषिकावच्छेदकत्वा सम्भवेपि व्यभि- चारनिरूपकाधिकरण यत्किञ्चिद्व्यक्तयवृत्तित्वरूप हेतुसमानाधिकर- णाभाव प्रतियोगितावच्छेदक मुपादाय दण्डादे साध्यतावच्छेदकस्य तथात्वो पपादन सम्भवात् । तदवृत्तौ साध्ये तदवृत्तित्वावच्छिन्न भेदस्य कथ मप्यसम्भवादितितु चिन्तनीयम् ।

तत्त्वञ्च स्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तवृत्तिकत्वं, यावत्त्वादिकन्तु न तथा। पर्याप्तिश्चायमेको घट इमौ द्वा-

---

ननु किमिदं समानवृत्तिकत्वं? यद्यन्यूनानतिरिक्त वृत्तित्वं, तदा अनतिरिक्तवृत्तित्वान्तर निवेशवैफल्यं, स्वान्यूनवृत्ति यत् तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य स्वस्मिं नियतत्वात्। तार्णातार्ण दहनो-भयत्वादिक मादाय दहनत्वादे रवच्छेदकत्वापत्तेश्च दुर्वारता। यदि चैकजातीयवृत्तित्वमेव तत्, तच्च स्वनिष्ठव्यासज्यवृत्तित्वा व्यासज्यवृत्तित्वान्यतररूपवत्त्वं, द्वित्वादौ च वह्नित्वादे र्नैतादृशसमानवृत्ति-कत्वं, वह्नित्वादे रव्यासज्यवृत्तित्वा दित्युच्यते। तथापि वह्निधूमो-भयवान् धूमादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छे-दक वह्निधूमघट नित्याद्यनतिरिक्तवृत्तितया साध्यतावच्छेदक द्वि-त्वादे पारिभाषिकावच्छेदकतापत्ति दुर्वारैव, द्वित्वनित्यादेरुभ-योरेव व्यासज्य वृत्तितया निरुक्तसमानवृत्तिकताया दुरपवादत्वाद् इत्यत आह। (तत्त्वञ्चेति) स्वसमानवृत्तिकत्वञ्चेत्यर्थः। वह्निनिष्ठ यावत्त्व तार्णातार्णदहनोभयत्वादिक मादाय वह्नित्वादा वतिप्रसङ्गाभा-वं स्फुटयति (यावत्त्वादिक मिति) आदिना दर्शितद्वित्वादि परिग्रहः। 'नतथा' नस्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तत्वरूप वह्नित्वादिनिरूपित समानवृत्तिकत्ववत्। वह्नित्वादेः प्रत्येकवह्न्यादौ पर्याप्तत्वात् तस्यचा तथात्वादिति शेषः। तथाच यावत्त्वादे धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियो-गितावच्छेदकत्वेपि वह्नित्वाद्य न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वेपिच नक्षतिरिति भावः। ननु पर्याप्ति राश्रयत्वमेव, वह्नित्वादिसमानाधिकरण याव त्त्वादेः वह्नित्वादिपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्व मक्षतमेवेत्यत आह (पर्याप्तिश्चेति) "अय मेको घट" इत्यनेना व्यासज्य वृत्तिघटत्व घटत्वादीनां प्रत्येकमेव पर्याप्तिरिति दर्शितम्। "इमौ द्वावि" ति प्र-तीतिरित्यनेन व्यासज्य वृत्तिद्वित्वादीनां न प्रत्येकपर्याप्ति, तथात्वे ति अय मेको द्वाविति प्रतीत्यापत्ते रिति दर्शितम्।

यद्यपि समुदाय पर्याप्तत्वेपि तदेकदेश प्रत्येकपर्याप्तत्वं अनपवादं,
समुदायस्य एकदेशानतिरिक्तत्वात्, इति यावत्त्वादे र्वह्निमत्त्वादि पर्याप्त्य
धिकरणप्रत्येकवह्निपर्याप्तत्व दुर्वारम् । तथापि स्वपर्याप्त्यवच्छेदकावच्छि
न्नपर्याप्तिकत्व मत्र विवक्षितमिति नदोष । व्यासज्यव्याव्यासज्य वृत्त्योः
समानजातीयवृत्तिक धर्मावच्छिन्न पर्याप्त्यो रेकधर्मिणि पर्याप्तिसत्वे
प्येकधर्मावच्छिन्ने अपर्याप्तेः । अन्यथा – अयमेतौ वह्निमन्ताविति वत्
अयमेको यावानिति प्रतीत्यापत्ते दुर्वारत्वात् ।

अथ-घटावित्यादौ यदि घटत्वादिसामानाधिकरण्यमात्रेण द्वित्वादिप
र्याप्ति र्भासते तदा आकाशाविव्याजानरुद्ध प्रतीतिरपि प्रमात्वापत्ति, आकाश
त्वादि सामानाधिकरण्येनात्माकाशोभयघटादेः पर्याप्तत्वात्, अतस्तत्र धर्मि-
तावच्छेदक घटत्वाद्यवच्छिन्न पर्याप्तेरेव विषयत्वं प्रगीकार्यम् । तथाच
व्यासज्यवृत्तेरपि द्वित्वावच्छेदकत्व मायातमिति व्यासज्यवृत्ते रव्या
सज्यवृत्ति समानवृत्तित्वस्य दुर्वारमेव । नचानेकवृत्ते रव्यासज्यवृत्तेरपि
व्यासज्यवृत्ति धर्मपर्याप्त्यवच्छेदकत्व मास्तां, तादृशधर्मस्यच नाव्या
सज्यवृत्ति पर्याप्त्यवच्छेदकत्व, किन्त्वेकैकमात्र वृत्तेरेवेति न व्यास-
ज्याव्यासज्यवृत्त्यो रेकधर्मावच्छिन्न पर्याप्तत्व प्रसङ्ग इति वाच्यम् ।
घटौ द्रव्यमित्यादिप्रतीत्या तथाविधघटत्वाद्यवच्छेदेन द्रव्यत्वादिप
र्याप्त्यवगाहनात् । एकमात्रवृत्तेरेवा व्यासज्यवृत्ति पर्याप्त्यवच्छेदक
त्व मित्युक्तयसम्भवात् । तत्र घटत्वादिसामानाधिकरण्य मात्रेण-
द्रव्यत्वादिपर्याप्ति र्भासते, न तु तदवच्छेदेनेत्युक्तौ अथ मेतौ घ-
ट इत्यादावपि इदन्त्वादौ घटत्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकताभाने विवाद-
सम्भवेनाव्यासज्यवृत्तिधर्मपर्याप्ते रवच्छिन्नत्वरूपैवा प्रसिद्धिप्रसङ्गात्,
धूमत्वादि पर्याप्त्यवच्छेदकताप्रसिद्धया तत्रावच्छेदकलक्षणाव्याप्तिप्र-
सङ्गात् । नच स्वपर्याप्त्यवच्छेदकताव्यापक पर्याप्त्यवच्छेदकताकत्व-
मेव विवक्षणीयम्, अव्यासज्यवृत्तिपर्याप्त्यवच्छेदकैकमात्रवृत्तिधर्मे
व्यासज्यवृत्तिपर्याप्त्यवच्छेदकताविरहात् न तस्या व्यासज्यवृत्तिपर्या-

म्यवच्छेदकताव्यापकत्व मिति व्यासज्यान्यासज्यवृत्त्यो र्नैसमानवृत्ति-
कताप्रसङ्ग इति वाच्यम् । एवं सति अनतिरिक्तवृत्तित्वनिवेश
वैफल्यापत्तेः । न्यूनवृत्तिमहानसीय वह्नित्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकतायाः व-
ह्नित्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकता व्यापकत्वाविरहेणैव तादृशधर्म मुपादाय
वह्नित्वादे रवच्छेदकतापत्त्यसंभवात् इतिचेन्न,- अनेकवृत्तिघटत्वादौ हि-
सत्वाद् घटत्वादिरूपैकैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्न पर्याप्तिकूटस्य घटनिष्ठप-
र्याप्तित्वादिरूपानुगत रूपावच्छिन्नस्या वच्छेदकत्व मेवोपयते, ननु घ-
टत्वावच्छिन्न द्रव्यत्वादे र्यावद्घटादिषु पर्याप्त्यन्तर, मानाभावात् ।
एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नायाः पर्याप्ते रवच्छेदकत्वस्यैव विवक्षणीय
तया अनुगतरूपावच्छिन्न पर्याप्तिकूटावच्छेदक नेकवृत्तिधर्मावच्छिन्न
पर्याप्ति मादाय व्यासज्यवृत्ते र्नान्यासज्यवृत्तिसमानवृत्तिकतापत्तिरिति ।

न च कालाकाशावित्यादिप्रतीत्या एकमात्रवृत्तिकालत्वाकाश-
त्वादेरपि द्वित्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकतावगाहनात् एकमात्रवृत्तिधर्माणा
मपि व्यासज्यवृत्तिधर्मपर्याप्त्यवच्छेदकतया तस्या व्यासज्यवृत्तिधर्म
समानवृत्तिकत्वं दुर्वारमितिवाच्यम् । तादृशप्रतीत्या तथाविधधर्म
द्वयादौ व्यासज्यवृत्तेरेव द्वित्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकताया अवगाहनात् ।
प्रकृतेच्या व्यासज्यवृत्त्यवच्छेदकताया एव निवेशेनातिप्रसङ्गात् ।

अत्राहु - अव्यासज्यवृत्तिघटत्वादिना पर्याप्त्याख्यस्वरूपसम्बन्धा
न्तरेप्रमाणाभावः , समवायादिसम्बन्धेनैवोपपत्तेः । न च समवाय-
स्यैक्ये पटादावपि घटत्वादिविशिष्ट बुद्धिप्रसङ्ग इति प्रतिनि-
यतः यौगिक पर्याप्तिसम्बन्ध स्वीकारइतिवाच्यम् । प्रतिनियत
प्रतियोगिके कविधसम्बन्धेनैवोपपत्तेः द्विविधसम्बन्धासिद्धेः कथ-
मप्यसम्भवात् । एवं द्वित्वादेरपि पर्याप्तिसमवायादि रूपसम्बन्ध-
द्वयकल्पनमयुक्तम्, अनेकवृत्तिधर्मावच्छिन्नैक विधसम्बन्धेनैव निर्वाहात्

न च अयमेको द्वित्वसम्बन्धीति प्रतीते एकमात्रवृत्ति धर्माव-
च्छेदेन द्वित्वादेः सम्बन्धान्तरस्वीकार आवश्यक इति वाच्यं,

वृत्तिप्रतीतिसाक्षिक स्वरूपसम्बन्धविशेषएव । त्रित्वादिकमपि न द्वित्वादिसमानवृत्तिकमिति द्वित्वादिना साध्यतायां नाव्याप्तिः । घटक चात्र छेदकत्व स्वरूपसम्बन्धविशेष ।

तादृशप्रतीतावपि पर्याप्त्यसामानाधिकरण्येन अनेकवृत्तिधर्मावच्छिन्न सम्बन्धस्यैव भानोपगमात् । द्वित्वादिमत्त्वरूप वासम्बन्धत्वसंसर्गक बुद्धावेव तत्सम्बन्धांशे धर्मितावच्छेदकतावच्छिन्नत्व भाननियमात् । सम्बन्धप्रकारकोक्त बुद्धौ धर्मितावच्छेदक सामानाधिकरण्य मा नावगाहित्वा सम्भवादिति । तथाच समवायातिरिक्तस्य संसर्गको दा घटकाभावे प्यतिप्रसङ्गवारण सम्भव, स्वाधिकरणता वच्छेद- का वच्छिन्नाधिकरणतारत्व रूपस्य स्वसमानवृत्तिकत्वस्य लक्षणे निवेशनीयत्वात् ।

व्याप्यवृत्त्यभावप्रतियोगित्वा व्याप्तरूपेण स्वजातीयत्वरूप - समानवृत्तिकत्व मुपेक्ष्य स्वपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्वनि - वेशनस्य प्रयोजन सूचयति (त्रित्वादिकमिति) " द्वित्वादिसमानवृत्ति- क " द्वित्वादिपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तवृत्तिक । तयोद्वित्वादि प्रत्यय- विरहादिति भाव । "द्वित्वादिना" वह्निधूमोभयत्वादिना। "नाव्याप्ति "- न धूमादावव्याप्ति । द्रव्ये द्रव्याणीत्यादि प्रतीत्याद्रव्यत्वादेरेव धर्म- स्य द्वित्वत्रित्व दिन्यूनाधिक वृत्तित्वव्याप्यपर्याप्त्यवच्छेदकत्वेपि तादृश- धर्मस्य प्रत्येक तत्तत्पर्याप्त्यतिप्रसक्तत्वेना नुगमक यत्किञ्चिद्वा वच्छिन्न पर्याप्तिकूटस्यैवा वच्छेदकतया पूर्वविवक्षया सामञ्जस्यमि- ति ध्येयम् । आत्माश्रयशङ्कां निरस्यति (घटकञ्चेति) (स्वरूपसम्बन्ध, विशेष) इति तादृशावच्छेदकताश्रयसमानियत लघुधर्मान्तरमनु- वृत्तित्व मादायैव कम्बुग्रीवादि मत्त्वादा ववच्छेदकत्वो पपा- दन सम्भवा दिति भाव । प्रतियोगिता धर्मिको भयधर्म- भावघटनापक्षे गुरुधर्मावच्छिन्नसाध्यकसद्धेतौ साध्यतावच्छेदका-

एवंच यद्धर्मावच्छिन्नेयत्र यद्धर्मान्यूनवृत्ति धर्मावच्छिन्नेति वक्तव्य, तेनोक्ता व्याप्तिनिरास ।

वच्छिन्नत्वाप्रसिद्धिनिबन्धना मव्याप्तिं परिहरति (एवमिति) (यद्धर्मान्यूनवृत्तीति) तदन्यूनवृत्तित्व तत्समानाधिकरणभेद प्रतियोगितानवच्छेदकत्व, तत्र पूर्वोक्तयुक्त्या भेदे प्रतियोगितावैय्यधिकरण्यनिवेशाद्वह्निघट उभयत्वादे वह्नित्वा यन्यूनवृत्तित्व मक्षतमेवेति यद्धर्मपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तत्वमपि निवेश्यम् । अतो धूमसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां तादृशोभयत्वाद्यवच्छिन्नत्वसत्वेपि नक्षति । प्रतियोगितायाः प्रतियोगिभेदेन भेदे धूमादिसामान्याभावप्रतियोगितायां प्रत्येक धूमत्वाद्यन्यूनवृत्तित्वाविरहेणातिव्याप्ति", नानाप्रतियोगिवृत्तिप्रतियोगितायाः ऐक्ये वह्निघटोभयत्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगितायां प्रत्येकपर्याप्ता वह्नित्वादिपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्वसहितवह्नित्वाद्यन्यूनवृत्तित्व सत्वा दव्याप्ति, अत तदन्यूनवृत्तित्वमात्र मुपेक्ष्यान्यूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नत्वपर्यन्तस्य उभयाभावप्रतियोगितायां निवेशः ।

अथात्र दण्डादिनानाव्यक्ति साध्यतावच्छेदकके व्यभिचारिणि-शेषे ऽतिव्याप्ति, निखिलानामेव दण्डादिव्यक्तीनां दण्डादिरूपसाध्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेद प्रतियोगितावच्छेदकतया हेतुसमानाधिकरणदण्डाद्यवच्छिन्नाभाव प्रतियोगितायां तादृशभेदप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वाभावसत्वाद् । तादृशभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वानवच्छेदक यद्रूप तद्रूपविशिष्टावच्छेद्यत्वाभावनिवेशे दण्डादिमन्निष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकतानवच्छेदक दण्डत्वादिविशिष्टावच्छेद्यत्वस्य दण्डादि सामान्याभावप्रतियोगितायां सत्वेन तत्रातिव्याप्तिपरिहारेपि –धूमवान् वह्ने रित्यादावतिव्याप्तिः, धूमाद्यभावप्रतियोगितायां लाघवेन स्वरूपत एव धूमत्वादे रवच्छेदकतया विशेषणान्तरविशिष्ट धूमत्वाद्यव … व् । नच विशेषणान्तरविशिष्ट धूमत्वाद्यवच्छेद्यत्वाप्रसिद्धया नातिव्याप्तिरिति वाच्यम्, घटावृत्तिजातिमत्सामान्याभावप्रतियोगितायामेव तत्प्रसिद्धे । इति चेन्न, –

दण्डाद्यात्मकसाध्यतावच्छेदकस्य साध्यनिष्ठभेदप्रतियोगितान- वच्छेदकत्वासम्भवेऽपि व्यभिचारनिरूपकाधिकरण एव तद्रूपान्यतमवत्त्वा दण्डस्य सत्त्वात्, तदवच्छेद्यत्वाभावस्यापि हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये असत्त्वेन दण्डादिसाध्यके ऽ नतिप्रसङ्गात ।

अथवा साध्यतावच्छेदकवन्निष्ठ भेदप्रतियोगितायां यादृशरूपा- वच्छिन्नत्व नास्ति तादृशरूपावच्छिन्नत्वाभावस्य विवक्षणीयत्वात् दण्डादिसाध्यके व्यभिचारिणि दण्डवादिनिष्ठप्रतियोगितायां तत्तद्वि- शिष्टदण्डाद्यवच्छिन्नतायां दण्डत्वादिविशिष्टावच्छेद्यत्वाभावसत्त्वात्, द- ण्डत्वादि स मान्याभाव प्रतियोगितायां च तादृशाभावासत्त्वेना तिव्या- प्त्यनवकाशात् । अवच्छेदकतयो रेकसम्बन्धावच्छिन्नत्व निवेश्य सम्बन्धभेदनिबन्धनो दोषो निरस्य ।

सत्तावान् जाते रित्यादौ सत्तात्वादे र्हेतु समानाधि- करणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वाद्यनतिरिक्तवृत्तितया ऽव्याप्तिरिति प्रतियोगितावच्छेदका व्यभिचारित्वरूपस्य स्वव्या- पकतावच्छेदकरूपस्य च तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य निवेशो नसम्भव- तीति यद्धर्मविशिष्टस्य प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्ना व्यभिचारिता प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चिद्रूपावच्छिन्नत्वस्य वा यद्रूपवि शिष्टव्यापकता तत्त्वरूप प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमेव निवेश नीय । तावतैव च वह्निघटोभयत्वादिरूपप्रतियोगितावच्छेदक मादाय वह्नि त्वादे' पारिभाषिकावच्छेदकत्व निरास सम्भवति, वह्नित्वादिवि- शिष्टस्य तादृशोभयाद्यवच्छिन्न व्यभिचारित्वात् , तादृशोभयत्वादे र्वह्नित्वादिविशिष्ट व्यापकतानवच्छेदकत्वाच्चेति प्रतियोगितावच्छेदके स्वसमानवृत्तित्व विशेषण विनैव निर्वाह एव यद्रूपान्यूनवृत्ति धर्मावच्छिन्नत्वाभावस्य प्रतियोगिताधर्मिकस्य व्याप्तिघटकतापक्षेऽपि तद- न्यूनवृत्तित्व यदि व्यापकत्व तदा सत्तात्वव्यापकविशिष्ट सत्तात्वावच्छिन्न त्वस्य हेतुसम नाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां सत्त्वादुक्तस्थल एवाव्याप्ति

वस्तुतस्तु तदनवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यकत्वम् ,

---

रिति तद्विशिष्टव्यापकतावच्छेदकत्वं रूपं तदन्यूनवृत्तित्वमेव निवेश्यम् , तावतैव वह्निघटोभयत्वादेः वह्नित्वादिविशिष्टव्यापकतानवच्छेदकतया धूमादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां तादृशोभयत्वाद्यवच्छिन्नत्वसत्त्वेऽप्यव्याप्त्यनवकाशात् – यद्धर्मान्यूनवृत्तिधर्मे यद्धर्मसमानवृत्तिकत्वविशेषणप्रक्षेपमन्तरेणैव सामञ्जस्यमित्याशयेनाह " वस्तुतस्त्वि " त्यादिना - (तदनवच्छिन्नेति) तत्पदमनतिरिक्तवृत्तित्वप्रतियोगिभूतहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणपरम् । स्वपदमनतिरिक्तवृत्तित्वानुयोगिपरम् । धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति मेयधूमत्वादिविशिष्टस्यासम्बद्धतया मेयधूमत्वादेरवच्छेदकत्वनिर्वाहः । धूमत्वाद्याश्रयमहानसीयधूमाद्यभाववति धूमत्वादिविशिष्टस्य सम्बद्धतया धूमत्वादेरवच्छेदकत्वानुपपत्त्या तद्धूमत्वादिरूपावच्छेदकभेदमादायाव्याप्तिवारणायेति तदाश्रयप्रतियोगित्वं परित्यज्य तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व-मभावविशेषणमुपात्तम् । हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां यत्र येन सम्बन्धेनावच्छेदकता तेन सम्बन्धेनावच्छिन्नत्वं निवेशनीयम् , तेन विषयितया धूमत्वाद्यवच्छिन्नस्य ज्ञानादेरभाववति धूमत्वादिविशिष्टधूमादेरसम्बद्धत्वेऽपि न धूमत्वादेरवच्छेदकत्वानुपपत्तिः । उत्पत्तिकालावच्छेदेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति धूमत्वादिविशिष्टस्य संयोगरूपसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन सम्बद्धतया तादृशस्वगुणत्वादिकमेवेति संयोगेन धूमादिसाध्यके व्यभिचारिण्यपि प्रसङ्गस्य वारणाय प्रतियोगिवैयधिकरण्यमभावविशेषणम् । धूमाद्यभावस्यापि ह्रदादौ प्रतियोगिव्यधिकरणतया तदभाववारणासम्भवात् , साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन स्वप्रतियोगिमद्वृत्तित्वशून्यत्वस्य तद्भिन्नत्वनिवेशे संयोगेनावृत्तेर्गुणादेरभावस्य तद्भिन्नस्य अप्रसिद्ध्या तद्वति धूमत्वादिविशिष्टस्य संयो

वह्निमान् धूमादित्यादौ नावच्छेदका प्रसिद्धिः । तादात्म्येन साध्यतायां साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वृत्ते स्वप्रसिद्धया व्याप्ति स्त्वादि-त्यवृत्तित्व मुपेक्ष्या सम्बद्धत्वानुधावनम् । विशिष्टसत्तावान् जाते रित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाभाववति गुणादौ विशिष्टसत्तात्वाश्रयसत्तादेः सम्बद्धतया विशिष्टसत्तात्वादे रवच्छेदक त्वानुपपत्तिरिति स्वाश्रयं असम्बन्धस्य प्रनिवेश्य स्वविशिष्टे तन्निवेशनम् ।

यद्यपि विशेष्यस्य तत्सम्बन्धित्वे विशिष्टे तदसम्बन्धित्व दुर्घटम्, तथापि स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वाभावव तदवच्छिन्नाभावव दनुयोगिकसाध्यतावच्छेदकसम्बन्ध सामान्यकत्वस्य तदवच्छिन्नाभाव वदनुयोगिकसाध्यतावच्छेदक सम्बन्धप्रतियोगितावच्छेदकता पर्या-मधिकरणापर्याप्त विषयतापर्याप्तयधिकरणत्वस्यवा विवक्षणीयतया न दोषः । स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वानिश्च विशिष्ट्योपादाय तदभावकूट मेव निवेशनीय, तेन मेयधूमत्वादि विशिष्ट प्रतियोगिकत्व त्वाव-च्छिन्नाभावस्य शुद्धधर्मस्या भावप्रतियोगिता नवच्छेदकता मते अप्रसिद्धावपि नक्षतिः ।

वस्तुतो मेयधूमत्वविशिष्ट प्रतियोगिकत्वाभावस्य शुद्धधूमत्वादि प्रकारक ज्ञाननिष्ठविषयितासम्बन्धसाधारणतया धूमत्वादिविशिष्ट-प्रतियोगित्वाद्यस्य लघुधर्मस्य भवप्रतियोगितावच्छेदकत्व सम्भव इति तन्मेयधूमत्वादिविशिष्टप्रतियोगितावत्त्वाव्वा वच्छिन्नाभावाप्रसिद्धि रिति सामान्यत एवाभावनिवेशोपि सम्भवतीति ध्येयम् ।

येन रूपेण यस्य यद्धर्मिसम्बन्धिता तदन्यरूपावच्छिन्ने तत्र त-त्सम्बद्धत्वाभावस्त्व मभ्युपेत्यवा एतल्लक्षणम् । द्वितीयलक्षणञ्च तदनभ्युपगमेन । धूमादिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नाद्यभाववति वह्नित्वादिविशिष्ट महानसी-यवह्न्यादे रसम्बद्धतया वह्नित्वादा वतिप्रसङ्गवारणाय सामान्यपदम् ।

अथ – साध्यतावच्छेदक संयोगादिसम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति कालिकादिसम्बन्धेन घटत्वादिविशिष्टस्य घटादेः संयोगादिसम्बन्धेन सम्बद्धत्वात् तदवच्छेदकाप्रसिद्धिः । साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यनिवेशेऽपि कालिकसम्बन्धेन घटत्वादिविशिष्टस्य कालिकसम्बन्धेन साध्यतायां महाकालपरिमाणादि हेतुके अवच्छेदकाप्रसिद्धिः दुर्वारैव । गगनत्वावच्छिन्नाभाववति काले कालिकसम्बन्धेन गगनत्वादिविशिष्टस्य स्पन्दादेः कालिकसम्बन्धेन सम्बद्धत्वात् । प्रतियोगितावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन वैशिष्ट्यनिवेशे घटत्वादि समनियता समवेतगुरुधर्मस्य यत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र तादृशधर्मस्य घटत्वादिकमादाय अवच्छेदकत्वानुपपत्तिः, घटादेः स्वसमवायेन घटाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तत्सम्बन्धेन च तद्धर्मविशिष्टाप्रसिद्धेरिति चेत्, – यत्किञ्चित्सम्बन्धेन स्वविशिष्टसामान्ये असम्बद्धत्वनिवेशेन सामञ्जस्यात् ।

नचैव वह्निमान् धूमादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदक घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति विषयितासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टस्य साध्यतावच्छेदकसमवायेन सम्बद्धत्वात् वह्नित्वादेः, गुणवान् द्रव्यत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदक सविषयकत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति घटादौ विषयितया गुणत्वादिविशिष्टस्य समवेतत्वात् गुणत्वादेः स्वच्छेदकत्वापत्त्या अव्याप्तिरिति वाच्यम् । साध्यतावच्छेदके तादृशपारिभाषिकावच्छेदकताशून्यत्वमनिवेश्य साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणत्वाशे साध्यसामानाधिकरण्यघटके पारिभाषिकावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितत्वस्य निवेशनीयतया विषयितया वह्नित्वादेरवच्छेदकत्वेऽपि समवायरूपसाध्यतावच्छेदक

तावच्छेदक सम्बन्धेन वह्नित्वाद्यवच्छिन्न निरूपिताया मधिकरणतायां विषयितासम्बन्धेन वह्नित्वाद्यवच्छिन्न निरूपितत्वाभावसत्वेन लक्षणसमन्वयात् । गुरुधर्मस्यापि प्रतीतिबलेना धिकरणता निरूपकतावच्छेदकत्वोपगमा न्न गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकस्थले साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाप्रसिद्धिः ।

अथवा – अवच्छेदकता घटकसंबन्धेनावच्छेदक विशिष्टावृत्ति विषयिताकत्वं साध्यतावच्छेदकता वच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदक विशिष्टविशेषण मगीकार्यम् । समवायसम्बन्धेन वह्नित्वादि विशिष्टस्य या विषयता तस्या स्वसम्बन्धान्तरेण वह्नित्वादि विशिष्टनिष्ठविषयतान्यतया नाव्याप्त्यवकाशः । स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदकता प्रवेशमतेपि इत्थमेवातिरेवा कुर्णीया , अन्यथा – वह्नित्वादिधर्मिकानवच्छेदकत्वादि ग्रहस्य वह्नित्वाद्यवच्छिन्न विधेयकानुमिति हेतुत्वे धर्मितावच्छेदकतया वह्नित्वत्वादिविषयताया हेतुतावच्छेदककोटौ निवेशा द्गौरवस्य वह्नित्वत्वाद्यनुपस्थितिदशायां वह्निमानित्याकारकानुमित्यनुपपत्तेश्च दुर्वारत्वात् ।

अत्र च – यत्किंचिद्धेत्वधिकरणासत्व इ स्वविशिष्टसामान्यकत्वस्य लघो रवच्छेदकान्तार्थं व सम्भवे हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नाभावव दसम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यवत्त्वस्य गुरुतरस्य निवेशन मूलोपात्तप्रतियोगितान्तस्य यथाश्रुतार्थकत्वानुरोधेन । अन्यथा ऽवच्छेदकान्तसमुदायस्य पारिभाषिकैकपदतापत्तेः । यथा निरुक्तावच्छेदकतानिवेशे अवच्छेदकपदस्यैवा वच्छेदकावच्छिन्नाभाववदसम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यवत्त्वे पारिभाषिकत्व तद्वत् ।

अत्र – जातिमान् मेयत्वादित्यादौ जातित्वादे रवच्छेदकत्वा नुपपत्तिः , हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता वच्छेदकीभूत-

स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रतियोगिता नावच्छेदकतावच्छेदका तद्वन्नि-ष्ठवृत्तित्वं वक्तव्यम् ।

तद्धर्मावच्छिन्नाभाववति साध्यतावच्छेदक समवाय सम्बन्धेन सम्बद्धत्वप्रसिद्धेः तद्धर्मावच्छिन्नाभाववति जातित्वादिविशिष्टस्यापि समवेतत्वात्, जातित्वावच्छिन्नाभाववति च समवेतत्वादेरप्रसिद्धया तदभाववत्समवेतत्वस्य जातित्वादिविशिष्टादौ दुर्निरूपत्वात् । एवं यथाश्रुते विशिष्टसत्तावान् जातित्वादौ विशिष्टसत्तादेरपि अवच्छेदकत्वानुपपत्तिरतोऽन्यथानिरुक्तवृत्तित्वं निर्वक्ति- (स्वविशिष्टेति) हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक तु द्धूमत्वादौ मेय धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकतया प्रमेयधूमत्वादे रवच्छेदकत्वोपपत्ति । जातिमान् मेयत्वादित्यादौ मेयत्वसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक जातित्वादे: जातित्वविशिष्टसमवायिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकतया तस्य तथात्वोपपत्ति । विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादौ द्रव्यत्वस्य विशिष्टसत्तावादे: विशिष्टसत्तात्वाश्रय सम्बन्धिगुणादिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि विशिष्टसत्तात्वादि विशिष्टसम्बन्धिद्रव्यादिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् विशिष्टसत्तात्वादे रवच्छेदकतानिर्वाहः । सम्बन्धित्व साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्य, तेन घटत्वादे विषयितादिसम्बन्धेन द्रव्यत्वादिविशिष्टसम्बन्धिज्ञानादिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि नावच्छेदकत्वासिद्धिः ।

अथैवं – महाकालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ अवच्छेदकाप्रसिद्धिः, साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनोऽप्रसिद्धया स्वपदेन गगनत्वाद्युपादानासम्भवात् ।

नच – सम्बन्धसामान्येन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ - सम्बन्ध सामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावीयनिवेश, विषयितया गगनत्वा

दिविशिष्टसम्बन्धिनि तद्विषयकज्ञानादौ सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य तादृशज्ञानासमानकालिकतत्तद्घटाभावादेः प्रतियोगितायां गगनत्वादेरनवच्छेदकत्वात् दुक्तस्थले गगनत्वादिकमवच्छेदकं प्रसिद्ध्यति, तादृशज्ञानादौ कालिकसम्बन्धेन गगनाद्यभावसत्त्वेऽपि तस्य विषयितासम्बन्धेनैव प्रतियोगिसमानाधिकरणतया सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाभावादिति वाच्यम् । वह्निमान् धूमादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकज्ञानत्वादेः वह्नित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकतया वह्नित्वादेरवच्छेदकत्वापातात् । ज्ञानत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य विषयतासम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणतया लक्षणाघटकत्वात् ।

न च तादात्म्यसम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं विवक्षणीयम्, कालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ गगनत्वादौ गगनत्वादिविशिष्टाभिन्ननिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् गगनत्वादिकमवच्छेदकमिति वाच्यम् । सत्तावान् जातेरित्यादौ तादात्म्येन सत्तात्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि सत्तादौ यो भेदः तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य विशिष्टसत्तात्वादौ सत्त्वेन सत्तात्वादेरवच्छेदकत्वापातात् । तादात्म्यसाध्यतावच्छेदकान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य निवेशेऽपि घटत्वाभाववान् घटान्यत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकघटत्वाभावान्यवृत्तित्वविशिष्टघटत्वाभावत्वादेरन्यतरसम्बन्धेन घटत्वाभावत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्यान्यतरसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् दव्याप्त्यापत्तेः । घटत्वाभावत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि पटादौ घटत्वाभावान्यत्वविशिष्टघटत्वाभावत्वाद्यवच्छिन्नस्य साध्यतावच्छेदकसम्ब-

न्धेन सत्त्वात्, घटत्वाभावेन तदवच्छिन्नस्य तादात्म्यसम्बन्धेन सत्त्वात् ; तन्निष्ठतदभावस्यान्यतरसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् ।

एतेन – यत्किञ्चित्सम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठो य स्तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणो ऽभाव स्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वविवक्षापि निरस्ता, तादात्म्येन सत्तात्वाद्यवच्छिन्नं प्रति तत्सम्बन्धेन विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया उक्तस्थले सत्तात्वादेरवच्छेदकताया दुर्वारत्वात् । कालिकसम्बन्धेन वह्नित्वाद्यवच्छिन्नं प्रति तेन सम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वादे रवच्छेदकत्वापाताच्च ।

नच येन येनसम्बन्धेन योयस्स्वविशिष्टसम्बन्धी तेन तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणोय स्तन्निष्ठोभाव स्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं विवक्षणीय, संयोगसमवायादिना वह्नित्वसत्तात्वा द्यवच्छिन्नं प्रति तेनसम्बन्धेन घटत्वविशिष्टसत्तात्वा द्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया च नोक्तदोषावकाश इति वाच्यम्, एवं सति विषयितासम्बन्धेन कम्बुग्रीवादिमत्त्वादि विशिष्टसम्बन्धिनि तेन रूपेण घटाद्यवगाहिनि घटत्वाद्यप्रकारकज्ञानादौ विषयितया घटत्वादिविशिष्टस्यासत्त्वेन घटत्वादे तत्सम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न व्यधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया घटत्वादिकमादाय कम्बुग्रीवादिमत्त्वादे. अवच्छेदकत्व निर्वाहासम्भवात् ।

नच हेतुसमानाधिकरणाभावीय यत्किञ्चित्प्रतियोगिताया यदवच्छेदकं तेन सम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तस्य वाच्यम्, घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ तादात्म्य विषयिताञ्च तादृशसम्बन्धमादाय गगनत्वादे रवच्छेदकत्वं समर्थनीय, विशिष्टसत्तात्वादे र्गुणादिनिष्ठभेदप्र-

तियोगितायां गौरवेण नावच्छेदकत्वं – अपितु शुद्धसत्तात्वादेरेवेति-हेतुसमानाधिकरण तादृशभेदस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेन तदुपादानासम्भवात् – सत्तावान् जातेरित्यादौ स्वसम्बन्धेरयनेन तादात्म्यसम्बन्धमुपादायसत्तात्वादेर्नावच्छेदकताप्रसंगः, वह्निमान्धूमादित्यादौ संयोगरूप साध्यतावच्छेदकसम्बन्ध धर्मिकोभयाभाव घटितप्रतियोगिवैयधिकरण्यशालिनः उत्पत्तिकालावच्छेदेन धूमाधिकरणवृत्तेः समवायसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं रूपत्वादिकं – वह्नित्वादिविशिष्टसमवायिनिष्ठस्य समवायेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं – अतोवह्नित्वादेरवच्छेदकत्वापत्तिरिति प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धं परित्यज्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धः प्रतियोगिवैयधिकरण्यशरीरे निवेशितः, तथाच सति संयोगसम्बन्ध धर्मिकोभयाभाव घटितप्रतियोगि वैयधिकरण्यशालिनो रूपत्वावच्छिन्नाभावस्य वह्नित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि सत्वान्नायं दोष इति वाच्यम् । वह्निद्वयणुकादौ यत्र संयोगेन साध्यतायामवच्छेदकता तत्र तदवच्छिन्नं समवायितेज-परमाणौ समवायसम्बन्धावच्छिन्नरूपत्वावच्छिन्नाभावाभावत्वेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य कालविशेषावच्छेदेन हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकरूपत्वादौ सत्वेन साध्यतावच्छेदकस्यावच्छेदकताप्रसंगात् ।

यत्तु स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्व तदवच्छिन्नाभावव दनुयोगिकत्वोभयाभाववत्साध्यतावच्छेदकसम्बन्धसामान्यकत्वस्य विवक्षणीयतयानकश्चिद्दोषः, जातिमान् मेयत्वादित्यादौ जातित्वावच्छिन्नाभावव त्समवेतत्वाप्रसिद्धावपि जातित्वादि विशिष्टप्रतियोगिकत्व तादृशाभावव दनुयोगिकत्वोभयाभावस्य समवायसामान्येसत्वेन जातित्वादेरवच्छेदकत्वोपपत्तेः, कालोघटवान् कालपरिमाणादित्यादौ कालिकसम्बन्धेन गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्धस्य अप्रसिद्धावपि तादृशसम्बन्धसामान्ये गगनत्वादिविशिष्टप्रतियोगिकत्व तदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वोभयाभाव-

सत्त्वेन गगनत्वादेरवच्छेदकता निर्वाहादिति । तच्च, तादृता प्रथमलक्षणस्यैव परिष्कारेण द्वितीयलक्षणानुसरणानुपपत्तेः ।

अत्र वदन्ति – साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन यदवच्छेदकविशिष्टसम्बन्धिनो प्रसिद्धिर्यत्र तदवच्छिन्नाभाववदसम्बन्ध स्वविशिष्टसामान्यकत्वमेव तत्र तदवच्छेदकत्वम्, तेन घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ गगनत्वादावच्छेदकत्वप्रसिद्धिः, यदवच्छेदकविशिष्टे तदवच्छिन्नाभाववत्ति साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन सम्बद्धत्वाभावसिद्ध्या तदभावोदुर्निरूप. तत्रावच्छेदकत्व स्वविशिष्टत्वादिरूप, तेन जातिमान्मेयत्वादित्यादौ जातित्वादेरवच्छेदकत्वोपपत्तिः, सर्वसाधारणस्य एवंविधावच्छेदकत्वस्य दुर्वचत्वेऽपि न क्षतिः, यादृशो व्यवस्थित विकल्पार्थं इति ।

अत्रेदं चिन्त्यते – ईदृशावच्छेदकत्वयो रभावद्वयविषयकज्ञानमनुमितिहेतुः, प्रत्येकाभावज्ञानस्य वा वैकल्पिकी कारणता ? आद्ये कालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ, भ्रमं विना अनुमित्यनुपपत्तिः, द्वितीयस्या वच्छेदकत्वस्या सिद्ध । द्वितीये जातिमान् मेयत्वादित्यादौ प्रथमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावस्य जातित्वेऽबाधितत्वात् तज्ज्ञाना द्भ्रमं विनैवानुमित्यापत्ति. ।

नच साध्यसाधनभेदेन कार्यकारणभेदस्या वश्यकत्वात्‌ कालिकसम्बन्धेन घटादिसाध्यक कालपरिमाणादिहेतुकानुमितौ प्रथमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यैव – मेयत्वादिलिङ्गकजात्याद्यनुमितौ च चरमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यैव हेतुतास्वीकारा प्रोक्तदोषद्वयावकाश इति वाच्यम् । साध्यसाधनभेदेना नुमितिव्याप्तिज्ञानयो. कार्यकारणभावभेदेऽपि एकसाध्यसाधनस्थले यादृशज्ञानाद नुमितिस्तादृशज्ञानसत्त्वे ऽन्यत्रानुमित्यनुत्पादस्या नुभवविरुद्धतया प्रथमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानात्‌ कालो घटवान् कालपरिमाणादित्यत्रानुमितिस्वीकारे ताद्दशज्ञाना न्मेयत्वादिलिङ्गकजात्याद्यनुमिते रप्र'

स्वीकरणीयतापातात् । अन्यथा सद्धेतुकानुमितौ यतिव्याप्तिवारणायोपात्त प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाद्यंशाविषयक ज्ञानस्यैव लाघवेन हेतुतापत्तिः । मेयत्वादिलिंगक आत्माद्यनुमितौ चरमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभाव ज्ञानस्यैव हेतुत्वे समवेतमात्रमेव सकलहेतुमति समवेतमिति भ्रमदशायां अनुमित्युपपादनासम्भवश्च, तदानीं समवेत वृत्तितया गृहीतघटत्वादिविशिष्ट व्यापकतावच्छेदके हेतुव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहा दसमवेतवृत्तितया गृहीतगगनत्वादिविशिष्टस्य समवायेन सम्बन्धिताया दुर्ग्रहत्वात् स्वविशिष्टेत्यादिरूपावच्छेदकत्वस्य क्वचिदपि गृहीतु मशक्यत्वात् , वृत्तिमन्मात्रमेव महाकाले कालिकसम्बन्धेन वर्तत इति निश्चयदशायां महाकालत्वादिहेतुकघटाद्यनुमितेरिव तदानीं मेयत्वादिलिंगकजात्याद्यनुमिते र्दुरपह्नवत्वात् इति ।

इदन्तु तत्वम् , यद्रूपावच्छिन्नस्य येन सम्बन्धेन सम्बन्धिनि वर्तमानस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकं तेन सम्बन्धेन तद्रूपावच्छिन्नविशिष्टा वृत्तिविषयतावान् यः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन : साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्ट स्तद्वृत्तित्वं व्याप्तिः । धूमवान् वह्ने रित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकं धूमत्वादिकं संयोगादिसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नसम्बन्धिनिष्ठस्य तत्सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं, साध्यतावच्छेदकीभूत तादृशसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्न विशिष्ट निष्ठविषयताच न तेन सम्बन्धेन धूमत्वाद्यात्मक तद्रूपावच्छिन्नविशिष्टा वृत्तिरिति नातिप्रसङ्गः । महाकालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण हेतुसमानाधिकरणाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं गगनत्वादिकमेव - तादात्म्यादिना तद्विशिष्टसम्बन्धिनि वर्तमानस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं, तेन सम्बन्धेन तदवच्छिन्नविशि-

ष्टा वृत्तिश्च कालिकसम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नविशिष्टनिष्ठ विषयताया इति लक्षणसमन्वयः । धूमादिसमानाधिकरणस्य साध्यतावच्छेदकसंयोगादि सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदक ज्ञानत्वादिक वह्नित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य सम्बन्ध सामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदक, ज्ञानाद्यभावस्य विषयतासम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादिति । वह्नित्वादे रवच्छेदकत्वप्रसङ्ग इत्यत एतेन सम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यनिवेशनम् । संयोगादिना वह्न्यादिमति स्थितो ज्ञानाद्यभावश्च संयोगादिसम्बन्धधर्मिक उभयाभावघटित प्रतियोगिवैयधिकरण्याश्रय इति न दोषः । साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यनिवेशे कालः स्पर्शवान् मेयत्वा दित्यादौ सर्वत्वस्या वच्छेदकत्वोपपत्तये उभयाभावघटितस्यैव प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्य निवेशनीयतया तादात्म्यादिना गगनादिसम्बन्धि गगनादिनिष्ठ गगनाद्यभावस्य कालिकसम्बन्धधर्मिको भयाभावघटित प्रतियोगिवैयधिकरण्यशालितया कालो घटवान् महाकालत्वादित्यादौ अवच्छेदकाप्रसिद्धि तादवस्थ्यमिति तादृशसम्बन्धेन तन्निवेशितम् । सत्तावान् जाते रित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वादे स्वत्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठ प्रतियोगिव्यधिकरणाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकतया सत्तात्वादे रवच्छेदकत्वापत्ति, अतः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिवैयधिकरण्यमेव निवेशनीयम् ।

नच सर्वत्वावच्छिन्नस्य यत्र विषयितासम्बन्धेन साध्यता ज्ञानत्वादिकं हेतु तत्र सर्वत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वानुपपत्तिः, सर्वत्वविशिष्टस्य विषयितासम्बन्धेन सम्बन्धिनि सर्वविषयकज्ञाने तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावा प्रसिद्धेरिति वाच्यम्, घटत्वाद्यवच्छिन्नाविषयके सर्वत्वावच्छिन्नाविषयके ऽस्मदादिज्ञाने घटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगितावच्छेदक सम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदक

अतएव सत्तावान् जातेरित्यादौ जातिमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदक गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्व तुल्यवृत्तिकत्वेऽपि सत्तात्वस्य -

---

घटत्वावच्छिन्नव्यधिकरणतया सर्वत्वस्य तादृशाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन सर्वत्वस्यावच्छेदकत्वोपपत्तेः ।

नचैवमपि यत्र नित्यत्वविशिष्टसर्वत्वं साध्यतावच्छेदक तत्रजन्यज्ञानस्य साध्यतावच्छेदकीभूत स्वविशिष्टासम्बन्धित्वात् नित्यज्ञाने; च अभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैयधिकरण्यस्या स्वसम्भवात् तादृशसाध्यतावच्छेदके पारिभाषिकावच्छेदकत्वानुपपत्तिरिति वाच्यम् , नित्यत्वानधिकरणे नित्यत्वविशिष्टसर्वमितिज्ञाने विषयितया-नित्यत्व विशिष्टसम्बन्धितायाः अनपायात् । तत्रसदसत्वे तुल्ययुक्तया जन्यत्वविशिष्टस्य घटादेरपि ईश्वरज्ञानासम्बन्धितया तादृशविशिष्टाभावस्यैव ईश्वरज्ञानेविशिष्ट प्रतियोगिव्यधिकरणस्य सुलभत्वसम्भवात् । अन्यत्सर्वं पूर्ववद्बोध्यम् ।

यद्रूपावच्छिन्नस्य येनसम्बन्धेन सम्बन्धिनिवर्तमानस्य तेनसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक तत्सम्बन्धिनिष्ठ तद्रूपावच्छिन्न प्रतियोगिकत्व भिन्न यत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिकत्व तद्वत्साध्यतावच्छेदक सम्बन्धि सम्बन्धोवाव्याप्तिः । प्रतियोगित्वाद्यन्तर्भावा सहिष्णुतायां यद्रूपावच्छिन्नस्य यादृशसम्बन्धेनासम्बन्धित्व हेतुमतस्तादृश सम्बन्ध निष्ठ तद्रूपावच्छिन्न प्रतियोगिताकत्वभिन्नत्वमेव साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिकत्वे निवेशनीयमितिदिक् ।

* यथाश्रुता नातिरिक्तवृत्तित्व पदार्थपरित्यागप्रयोजनं स्वयमेवदर्शयति (अतएवेति) ईदृशानतिरिक्तवृत्तित्व निवेशादेवेत्यर्थः (विशिष्टसत्तात्व तुल्यवृत्तिकत्वेपीति) स्वव्यापक स्वपर्याप्त्यधिकरण

नक्षति । एवं स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकाव-
च्छेद्यत्व बोध्य ।

पर्याप्तविशिष्ट सत्तात्वकत्वेपीत्यर्थः । " नक्षतिः "–नक्षत्तात्वादे स्वच्छेदकत्वापत्तिः । प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावघटितव्याप्तिपक्षे विशिष्टसत्तात्वादेः स्वत्तात्वाय न्यूनवृत्तितामादाया व्याप्तिवारणाय व्यापकत्व परित्यज्यान्याहशं मन्यूनवृत्तित्व निवेशयति (एवमिति) (स्वविशिष्टेति) स्वपद साध्यतावच्छेदकपरं, तथाच प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्यवृत्ति तत्सम्बन्धावच्छेद्यत्व स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वोभयाभाववत्व तेन सम्बन्धेन व्यापकतावच्छेदकत्व बोध्यमित्यर्थः । विशिष्टसत्तात्वादे विशिष्टसत्तात्वाश्रयसम्बन्धि गुणादिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया तदनवच्छेदकसत्तात्वा घच्छेद्यत्वाभावस्य जातिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां सत्वेन विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादावतिव्याप्ति रतस्स्वविशिष्टेति । स्ववैशिष्ट्यञ्च साध्यतावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन बोध्य, अन्यथा–धूमवान् वह्नेरित्यादौ कालिकादिसम्बन्धेन धूमत्वादिविशिष्ट वह्न्यादिसंयोगिनिष्ठाभावप्रतियोगितायां धूमत्वादेरवच्छेदकतया तदनवच्छेदक द्रव्यत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावस्य हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये सत्वेनातिव्याप्त्यापत्ते । सम्बन्धित्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनात्र विवक्षणीय, अन्यथा–कालिकादिसम्बन्धेन धूमादिमतिसंयोगादिसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाव सत्वात् सम्बन्धसामान्येन धूमादिमन्निष्ठाभावीय संयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकं तादृश सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितासामान्यानवच्छेदक घटाभावत्वादिकमेव, अभावत्वाद्. केवलस्यैव संयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तादृशसु-

स्वधर्मस्यातथात्वात् भेदप्रतियोगितायाः प्रसिद्धस्य तदवच्छेद्यत्वस्योभयाभाव मादायोक्तस्थल एवातिव्याप्तिः । संयोगेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्योत्पत्ति क्षणावच्छेदेन धूमत्वादिविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठतया तादृशाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक घटाभावत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभाव मादाय तत्रैवातिव्याप्ति वारणाय प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेनाऽभावो विशेषणीय । तत्रच प्रतियोगिपदं प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नपरमेव, अन्यथा सत्तावान् जाते रित्यादौ सत्तात्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ प्रतियोगिव्यधिकरणाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छेद्यत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायाः सत्वेनाऽव्याप्त्यापत्ते । वह्न्यादिमन्निष्ठस्य घटाद्यभावस्य कालिकसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणतया सम्बन्ध सामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरण तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदक तदसमानकालीनघटादिव्यक्तिनिष्ठतद्व्यक्तित्वादिक मवेति तदनवच्छेदक घटत्वाद्यवच्छेद्यत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां सत्वा दव्याप्ति रत प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरण्य निवेश्यम् । ननु साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन, कालो घटवान् कालपरिमाणा दित्यादौ कालिकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकविशिष्टसम्बन्धिनि खण्डकाले तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्याऽभावस्य सुलभत्वेपि सर्वथान् कालपरिमाणादित्यादौ महाकालस्यैव कालिकसम्बन्धेन सर्वत्वविशिष्ट सम्बन्धितया तत्र तादृशसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्ध्या ऽव्याप्त्यापत्ते । कालिकसम्बन्धेन गगनादेर्वृत्तिमत्त्वपक्षे प्रतियोगिता धर्मिकोभयाभावघटितलक्षणकरणात् तन्मते उभयाभावघटनयापि गगना द्यभावे कालिकसम्बन्धेन वैयधिकरण्यस्य निर्वाहयितु मशक्यत्वात् ।

नच साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व मग्रे ऽभावप्रतियोगितायां निवेशयिष्यति एवच प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यनिवेशेपि सर्वत्वावच्छिन्नसाध्यके तदवच्छिन्नसम्बन्धिमहाकालनिष्ठस्य प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधि

करणस्याभावस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिता-प्रसिद्धिः, कालिकातिरिक्तसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यधिकरणत्वात्- तत्प्रतियोगितायाश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहा दित्यव्याप्ति तादवस्थ्यमिति वाच्यम् । प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यधिकरणो यः स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठोऽभाव स्तत्प्रतियोगितासामान्ये यत्सम्बन्धावच्छिन्नत्व यद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तत्सम्बन्धावच्छिन्नत्व तद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभावश्च तादृशहेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्यके यस्य स्य तद्धर्मवत्त्व तेन सम्बन्धेन व्यापकत्वमिति विवक्षया सर्वसामञ्जस्यात् । सर्वत्वविशिष्टसम्बन्धिनि महाकाले समवायादिना प्रतियोग्यधिकरणस्य तत्सम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभावस्य प्रतियोगितायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्व सर्वत्वावच्छिन्नत्वोभयाभावस्य सत्त्वात् साधनसमानाधिकरण तथाविधघटाद्यभावप्रतियोगितायामपि तथाविधोभयाभावसत्त्वेन कालिकसम्बन्धेन सर्वत्वावच्छिन्नस्य कालपरिमाणादिव्यापकत्वोपपत्ते ।

नचैव साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगित्वा विशेषणतया ' प्रतियोगित्व साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वाच्य ' मित्यग्रिमग्रन्थविरोध इति वाच्य, तादृशग्रन्थस्यापि उक्तोभयाभावविशेषणतायामेव तात्पर्यात् ।

वस्तुतस्तु – साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व विशेषितप्रतियोगितासामान्ये प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यधिकरण स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयत्व यद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तादृशधर्म एव अनवच्छेदकत्वान्तार्थ इति नाग्रिमग्रन्थविरोध । नचा महाकाल रसवान् महाकालपरिमाणा दित्यादा वप्रसिद्धि , प्रसिद्धाया कालिकसम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभावप्रतियोगितायाः सर्वत्वविशिष्टसम्बन्धि महाकालनिष्ठो च समवायसम्बन्धेन प्रतियोग्यधिकरण त-

तादृश प्रतियोगिताश्च विशिष्यो पादेया.,

सम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभाव स्तदीयत्व सर्वत्वाद्यवच्छिन्नत्वोभयाभावस्य सुलभत्वात् ।

ननु-स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकभेदः, तादृशावच्छेदकप्रतियोगिकभेदस्य तादृशावच्छेदक यत्किञ्चिद्भिन्न तादृशावच्छेदक साधारणत्वात्, तथाच लघुरूपसमनियतंयत्र गुरुरूपं तद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य तादृशलघुरूपविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्मक स्वसमनियतधर्मापेक्षया गुरुत्वेन प्रतियोगितानवच्छेदकतया तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्न भेदाप्रसिद्ध्या द्वितीयावच्छेदकलक्षणस्य मेयधूमाद्यादी- प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावघटित व्याप्तिलक्षणस्य प्रमेयवह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः, प्रतियोगिताधर्मिक उभयाभावघटितलक्षणे अनवच्छेदकान्तेन स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये यद्रूपावच्छिन्नत्व साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तद्रूपविवक्षणे स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न भेदाप्रवेशेऽपि सामान्यपदार्थघटकतया स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानिष्ठभेद प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदरूपस्य तादृशप्रतियोगितात्वव्यापकत्वस्य उभयाभावविशेषणतया प्रवेशात् प्रमेयवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यके-तद्रूपविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानिष्ठभेद प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्न भेदाप्रसिद्ध्यैवाव्याप्तिः । साध्यतावच्छेदक सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितासामान्ये स्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावीयत्व यद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तद्रूपस्यानवच्छेदकतार्थत्वे प्रमेयवह्नित्व विशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावीयत्व घटितोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्यैवा व्याप्तिरित्याशङ्क्याह (तादृशप्रतियोगिताश्चेति) स्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिताश्चेत्यर्थः । 'विशिष्य' तत्तद्व्यक्ति

त्वेन, नतु तादृशप्रतियोगितात्वेनेत्यर्थः । तथाचवस्तुगत्या यायाः स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव निरूपिताः प्रतियोगिता स्वतत्तदवच्छेदकत्वावच्छिन्नभेद कूटवत्त्वमेवानवच्छेदकान्तार्थइति गुरुधर्मविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि नक्षतिः ।

यद्यपि घटत्वावच्छिन्नाभावीया या प्रतियोगिता तदवच्छेदकत्व घटत्वादिनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वादि समनियतमिति तदपेक्षया गुरुत्वेन नप्रतियोगितावच्छेदकमिति तादृशप्रतियोगिताविशिष्योपादाय मवच्छेदकत्वादिकं दुर्घटं, तथापि यत्रप्रतियोगितायां समशरीर नानाधर्मसत्वैत्वरयं तत्र नानाधर्माणामेवैक प्रतियोगितायामवच्छेदकतयावच्छेदकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वानां लघुत्वेपि तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वन्यूनवृत्तितया तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमव्याहतमेवेति तादृशप्रतियोगितानां विशिष्यनिवेशाभिप्रायकोयग्रन्थ । अन्यादृश प्रतियोगितावच्छेदकानाञ्च तत्तद्व्यक्तित्वेनैव भेदोनिवेश्यः ।

नचावच्छेदकभेदेन प्रतियोगिताभेदात् नानाधर्मावच्छिन्नैकप्रतियोगितावासम्भवइति वाच्यम् , अवच्छेदकासमनैयत्यस्यैव प्रतियोगिताभेदकत्वात्, समनियत नानाधर्मावच्छिन्न प्रतियोगितैक्ये बाधकविरहात् । एव यत्रानुगतैक रूपावच्छिन्न नानाव्यक्तीनामेकप्रतियोगितायामवच्छेदकत्व तत्रा प्यवच्छेदकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वाना न्यूनवृत्तितया तत्रापि तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व मक्षतम् ।

नच तत्रापि तत्प्रतियोगिता निरूपितावच्छेदकत्व वृत्त्यनुगतरूपावच्छिन्नैकावच्छेदकताया स्तद्व्यक्तित्वेन भेदप्रतियोगितायामवच्छेदकत्वासम्भवात् तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वविशिष्टावच्छिन्न भेदोऽप्रसिद्ध्या निवेशयितु मशक्यएवेति वाच्यम , तादृभेदनिवेशासम्भवेपि

नातोगुरोरवच्छेदकत्वं विना दुर्वचत्वं ।

अवच्छेदकतासम्बन्धेन तत्प्रतियोगितावच्छिन्नभेद निवेशे ऽविरोधेन प्रतियोगितानां विशिष्यनिवेशनोक्तिसंगते । तथाश्रयतासम्बन्धेन तत्तद्धर्मवत्त्वावच्छिन्नावच्छेदकताया अवच्छेदकत्वापेक्षया ऽवच्छेदकतासम्बन्धेन तत्तद्धर्मवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया अवच्छेदकत्वे गौरवं, येनोक्तभेदस्याप्रसिद्धिस्स्यात् । एवं धूमत्वादेरपि धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिताया महानसीयत्वादिसहितस्यावच्छेदकतया धर्मान्तरसहितरूपावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकानां तत्तद्धर्मवत्त्वेन भेदनिवेशो नसम्भवतीति धूमत्वादे धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वानुपपत्ति, विशेषणावच्छिन्नधूमत्वादिनिष्ठ तद्धर्मवत्तावत्त्वस्यापि विशेष्यधूमत्वादि पर्याप्ततया तदवच्छिन्नभेदस्य विशेष्यभूत धूमत्वादावसम्भवादिति तत्प्रतियोगितावच्छेदकस्य तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्यनिवेश्य, तथासति तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताया व्यासज्य वृत्तितया धूमत्वादौ प्रत्येकतादवच्छिन्न भेदसत्त्वेनोक्तानुपपत्त्यनवकाशात् ।

नच तथावच्छेदकताव्यक्ते तत्तद्धर्मवत्त्वेन भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व सम्भवतीति दर्शितरूपावच्छिन्न भेदाप्रसिद्धि रिति वाच्यं, रूपद्वमपि, महानसीयत्व धूमत्वादिनिष्ठावच्छेदकतानां अवच्छेदकसम्बन्धादिभेदेन भिन्नतया तत्तद्धर्मवत्त्वेन तासां प्रत्यासज्य वृत्तितया धूमत्वादिनिष्ठ भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवात्, तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावत्त्वञ्च व्यासज्य वृत्तितया येनैव रूपेण तादृशभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् (दुर्वचत्वमिति) पारिभाषिकावच्छेदकावच्छेदकभावस्येति शेषः । [illegible] स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिताया यदि सम्बन्धविशेषावच्छिन्नत्व ननिवेश्यते तदा प्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव वह्नित्वादिविशिष्ट

सम्बन्धिनिष्ठ किञ्चित्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या ऽसम्भवः, महानसादिनिष्ठ समवायसम्बन्धावच्छिन्न घटत्वाद्यभावस्य साध्यतावच्छेदक संयोगादिसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेऽपि तल्लक्षणे प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्यैव निवेशेन तादृशाभावाव्यावर्तनात् ।

न चाकाशाभावाभावादिकमेव तादृशाभावप्रतियोगिताऽनवच्छेदकं, संयोगसमवायादि सम्बन्धावच्छिन्नाकाशाभावाभावादि प्रतियोगितायां शुद्धस्याभावाभावादेरेव लघो रवच्छेदकत्वात् , तादृशधर्मावच्छेद्यत्वं च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना काशाभावाभावात्मकाकाशादि निरूपितप्रतियोगितायां प्रसिद्धमिति वाच्यम् । आकाशाभावाभावादेरपि साध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् । आकाशाभाव वह्निमदन्यतरत्वादेः घटत्वादिमन्निष्ठ भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि विषयितादिसम्बन्धावच्छिन्न तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं दुर्वारमेव, तदुभयैकतरमात्रविषयकज्ञानादौ विषयितासम्बन्धेनान्यतरत्वावच्छिन्नाभावासत्त्वात्, अभावत्व - वह्निमत्त्वावच्छिन्नाभावस्यच सत्त्वात्, अभावत्ववह्निमत्त्वादेः तादृशसम्बन्धावच्छिन्नान्यतराभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवात् । विषयितादेः वृत्त्यनियामकतया अभावप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धत्वानुपगमेतु धूमवान्वह्नेरित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां आकाशाभाव धूमवदन्यतरत्वादिरूप धूमादिमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य उभयाभावमादायातिव्याप्तिरित्यत एतल्लक्षणेप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदक सम्बन्धावच्छिन्नत्व दर्शितप्रयोजनानुरोधेन द्वितीयावच्छेदकलक्षणेच साध्यतावच्छेदक सम्बन्धात्मक स्वविशिष्ट सम्बन्धित्वञ्च निवेशप्रति

प्रतियोगित्वं सम्बन्धित्वञ्च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यम्, अतो न सम्बन्धभेदमादाय दोषः । कालिकविशेषणताविशेषेण च साध्यतायां तादृश प्रतियोगितावच्छेदकत्वं महाकालत्वं तद्व्यक्तित्वे प्रसिद्धम् । अभावश्च प्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः । न च मौलं सिद्धीयञ्च प्रतियोगिवैयधिकरण्य मनुपादेयं, संयोगत्वावच्छिन्नाभाववति संयोगत्वादिविशिष्टस्य वृत्ते

(प्रतियोगित्वमित्यादिना) घटाद्युपरत्वात् कालपरिमाणा दित्यादौ घटत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि महाकालप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणोयोऽभाव स्तदीय साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताया प्रसिद्धावपि यथाश्रुतस्य प्रतियोगिता धर्मिकोभयाभाव घटितलक्षणस्य नतत्रा व्याप्तिप्रसक्तिः, खण्डकालस्यापि तद्विशिष्ट सम्बन्धितया तन्निष्ठस्यातीतानागतव्यक्तीनामेव तादृशाभावस्य तथाविधप्रतियोगिताप्रसिद्धेरित्याह (कालिकेति) कल्पत्रयस्याभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्य निवेशयति (अभावश्चेति) (बोध्यइति) अन्यथा-अव्याप्यवृत्तिसाध्यक व्यभिचारिण्यतिव्याप्तेरिति शेषः । अव्याप्यवृत्ति संयोगादिसाध्यके व्यभिचारिण्यतिव्याप्ति मवच्छेदकलक्षण घटकाभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्य विशेषणप्रक्षेपमन्तरेणा प्युद्धरस्ताद् द्विविशेषणस्य तदसत्त्वे हेतुसमानाधिकरणाभावे तादृशविशेषण स्यापि दर्शितव्याप्त्यसंगते स्तस्यचा नुपादेयत्व माशङ्कते (नचेत्यादिना) " मौलम् "- मूलस्य हेतुसमानाधिकरणाभावे तद्विशेषण । मौलस्यानुपादेयत्वे हेतुभूताव्याप्त्यनवकाशे हेतुमाह (संयोगत्वावच्छिन्नाभाववतीति) द्रव्यादावितिशेषः (संयोगत्वादिविशिष्टस्यवृत्तेरिति) तथाच तदनुपादानेपि संयोगिद्रव्यत्वादित्यादौ संयोगित्वादिरूप साध्यतावच्छेदके स्वरूपसम्बन्धघटितोक्त प्रतियोगितावच्छेदकावसरेपि निरुक्तोभयविध पारिभाषिकावच्छेदकत्वस्यासत्वाद्

गुणादिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं द्रव्यत्वमेव द्रव्यमात्रसमवेतत्वावच्छिन्नाभावप्रतिचावृत्त व्यस्याव्याप्त्यतिव्याप्त्योरनवकाशादिति वाच्यम् ।

उक्तप्रतियोगितायां तद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावस्य च सत्त्वान्नाव्याप्तिरिति भावः । इदमीयस्य तद्विशेषणस्य अनुपादेयत्वे हेतुभूतातिव्याप्त्यनवकाशे हेतुमाह (गुणादीति) द्रव्येतराऽसमवेतत्वमात्रस्यैव द्रव्यत्वात्यन्ताभावविरोधितावच्छेदकतया तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्भवात् सकलद्रव्यसमवेतत्वरूपाधिकरणघटितद्रव्यत्वस्य नात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमित्यपरितोषात् (द्रव्यमात्रसमवेतत्वेति)(अवृत्तेरिति) संयोगत्वादिविशिष्टस्ये त्यनुषज्यते । तथाच तदनुपादानेऽपि संयोगित्वादिस्थले नातिव्याप्तिः । अवच्छेदकलक्षणस्य तत्पदेन संयोगत्वाद्युपादानासम्भवेऽपि द्रव्यत्वत्वादिकमादायैव संयोगत्वादौ पारिभाषिकावच्छेदकत्वस्य सूपपादत्वात् संयोगत्वादौ संयोगत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविरहेऽपि तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकद्रव्यत्वत्वावच्छिन्नत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां सत्त्वेन तत्र निरुक्तोभयाभावासत्त्वाच्चेति भावः । समवायान्यिना ऽव्याप्यवृत्तिसाध्यके तेन सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकविशिष्टव्यापकतावच्छेदकस्य व्याप्यवृत्तितावच्छेदकधर्मान्तरस्य साधननिष्ठव्यभिचारनिरूपकतावच्छेदकस्य सम्भवेनातिव्याप्त्युद्धारेऽपि संयोगेनाव्याप्यवृत्तेः साध्यतायामतिव्याप्तिर्दुर्वारैव, संयोगेन किञ्चिद्रूपावच्छिन्नस्य व्याप्यवृत्तित्वाविरहात् । साधनवन्निष्ठसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य साध्यवन्निष्ठतत्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वनियमेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नतदवच्छिन्नाभावस्य दसम्बन्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वस्या संयुक्तमात्रवृत्तिगुणत्वादावेव प्रसिद्धेरिति इदमीयप्रतियोगिवैयधिकरण्यविशेषणो

धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तेः । नह्युत्पत्तिकालावच्छेदेनापि महानसादौ किञ्चित् संयोगेन वर्त्तते, येन वह्निमदयोगोलकनिष्ठात्यन्ताभाव प्रतियोगितावच्छेदकायोगोलकावृत्ति द्रव्यत्वावच्छिन्नाभाव वद्वृत्तित्वं धूम-

---

पादानमावश्यकम्, तदावश्यकत्वेच हेतुसमानाधिकरणाभावे तद्विशेषणस्यावश्यकता, अन्यथा संयोगिद्रव्यत्वाद्यित्यादावेवाव्याप्तेरिति समाधत्ते (धूमवानिति) ननु धूमादिमत्यपि पर्वतादौ शिखराद्यवच्छेदेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभावसत्त्वात्तेन रूपेण धूमादीनां व्याप्यवृत्तिताविरहेऽपि अयोगोलकावृत्तिद्रव्यत्वादिना तेषां तथात्वमव्याहतमेव, शिखराद्यवच्छेदेनापि तदवच्छिन्नद्रव्यान्तरसत्त्वादिति साधनाव्यापकतावच्छेदकतादृशधर्मावच्छिन्नाभाववत्त्वमयोगोलकादेरेव, धूमत्वादिविशिष्टस्य तदसम्बन्धाद्वा नातिव्याप्तिरित्याशङ्कां निराकरोति (नहीति) (उत्पत्तिकालेति) तथाच धूमवति किञ्चिद्देशावच्छेदेनायोगोलकावृत्तिद्रव्यत्वावच्छिन्नाभावासत्त्वेऽपि कालविशेषावच्छेदेन तदवच्छिन्नाभावस्य तत्र सत्त्वात्, धूमत्वादेस्तदवच्छेदकत्वं दुर्घटमेवेति भावः । द्वितीयकल्पे अवच्छेदकत्वासिद्ध्या तिव्याप्तिविरहेऽपि प्रथमकल्पे प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभाव घटितलक्षणेच धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक यदाभावाभावावच्छेदत्व संयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयाभावमादायातिव्याप्तिशङ्कया ।

वस्तुतो द्वितीयावच्छेदक लक्षणेऽपि प्रतियोगि वैयधिकरण्याप्रवेशे संयोगेन साध्यतायां सद्धेतौ तादृशावच्छेदकत्वासिद्ध्या व्याप्तिरस्यादिति साध्यतावच्छेदके स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकं यद्वद् तन्निवेशस्थाने स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतादृशप्रतियोगितावच्छेदक सामान्यवत्त्व निवेशेनैव तादृशाव्याप्तिर्वारणीयेति, तथैवातिव्याप्तिरसद्धेतौ स्यादित्यत्र तात्पर्यम् ।

अथैवमपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैयधिकरण्य पर्यन्त विशेषण मांकिंचित्करमेव, हेतुसमानाधिकरणाभावे यथाश्रुतप्रतियोगि वैयधिकरण्य निवेशनेपि गुणान्यत्वविशिष्ट सत्तावान् जातेरित्यादौ हेतुसमानाधिकरण प्रतियोगिव्यधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक गुणासमेवसत्वाद्यनतिरिक्त वृत्तित्वस्य साध्यतावच्छेदके सत्त्वेनाऽतिव्याप्ति रनवकाशात् । हेतुसमानाधिकरणाभाव विशेषण प्रतियोगि वैयधिकरण्यशरीरे प्रतियोगि तावच्छे-दकावच्छिन्नत्वा निवेशने द्रव्य गुणा दित्यादौ माविव्यन्यत्व-विशिष्टद्रव्यत्वाद्यभावस्य प्रतियोगिताश्रयानधिकरण हेत्वधिकरणकत्वाभावेन लक्षणाघटकतया विशिष्टद्रव्यत्वत्वे द्रव्यत्वत्वविशिष्टसम्ब-न्धिनिष्ठ स्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे व्याप्ति व्यापनवकाशेने दमीयप्रतियोगिवैयधिकरण्यशरीरेपि तन्निवेशान व्यावृत्त्यसम्भवात् ।

यत्तु – प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशे यत्प्रतियोगिताश्र-यानधिकरणत्व हेतुमत इत्यादिक्रमेण व्याप्ति निर्वाच्या, तथाच प्रतियोगितायाः प्रतियोगिस्वरूपत्वे वह्न्यादिव्यक्तिभेदेन तन्निष्ठप्रति-योगितानां भेदात् वह्नित्वाद्यवच्छिन्न महानसीयवह्न्यादिनिष्ठ प्रतियो-योगिताश्रयानधिकरणत्वस्य हेतुमति पर्वतादौ सत्त्वात् वह्निमान् धूमादित्यादा वव्याप्तिरिति । तदसत्, प्रतियोगितायाः प्रतियोगि स्वरूपत्वे महानसीयवह्नित्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगितायाः वह्नित्वाद्यव-च्छिन्न महानसीयवह्न्यादिनिष्ठ प्रतियोगित्वाभिन्नतया प्रतियोगिताव च्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वनिवेशेपि वह्नित्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगि-तावच्छेदकमहानसीय वह्नित्वाद्यवच्छिन्नानधिकरणत्व मादाय तद्दोष तादवस्थ्यात् । द्रव्यत्वादेरपि धूमादिस्वरूप धूमत्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन प्रतियोगितावच्छेदक सामान्यावच्छिन्ना नधिकरणत्वनिवेशेपि अयोगोळकादावपि धूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगि-

तावच्छेदकसामान्यावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य दुर्लभतया तथाविवक्षणासम्भवात् ।

यदि च यादृशरूपावच्छिन्नप्रतियोगितायाः अवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमतः स्वरूपावच्छिन्नानवच्छेदकत्वविवक्षया महानसीयवह्निमत्त्वादौ वह्नित्वाद्यवच्छेद्यतावच्छेदक वह्निवृत्तिप्रतियोगित्वत्वावच्छिन्नानवच्छेदकत्वान्न दोष इत्युच्यते, तदा यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताश्रयानधिकरणत्वं हेतुमतः स्वरूपावच्छिन्नानवच्छेदकत्वविवक्षया प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशेऽपि सामञ्जस्यात् ।

नैवं, प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानुपादाने एतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादावतिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात्, तत्र हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य एतद्रूपासमवेतत्वादेरेतद्रूपविजातीय रूपान्तरसाधारणमेतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नप्रतिसमवायेन व्यापकतानवच्छेदकत्वात् । सम्बन्धभेदनिबन्धनदोषवारणाय हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्व तदवच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वघटकप्रतियोगितयोर्यदि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेश्यते तदैव प्रतियोगिवैयधिकरण्यद्वयानुपादाने संयोगेनसाध्यतायां व्यभिचारिणि दर्शितरीत्यातिव्याप्तिरापद्यते । यदि च तद्दोषवारणाय हेतुमन्निष्ठाभावीय यत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितायां यदवच्छेदके तत्सम्बन्धावच्छिन्नतदवच्छिन्नाभाववदसम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यकत्वं स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीय तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकतत्कत्वं वा निवेश्यते, उभयत्र विशिष्यविशेषणताविशेषसम्बन्धएव वा, तदा धूमवान् वह्नेरित्यादौ सम्बन्धान्तरेण विशेषणताविशेषादिना प्रतियोगिवैयधिकरण्या घटितसाध्यव्यापकताया अवच्छेदकस्य तत्सम्बन्धघटित हेतुव्यापकतावच्छेदकायोगोळकभेदत्वादेः प्रसिद्ध्या धूमत्वादे रवच्छेदकत्वोपपत्ते रतिव्याप्तेरनवकाश इत्यालोच्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धानिवेशपक्षे प्रतियोगिवैयधिकरण्यद्वय-

त्वविशिष्टस्य सम्भाव्येत । प्रतियोगितयो रेकसम्बन्धावच्छिन्नस्य विशेषणता विशेषावच्छिन्नत्वस्य वा निवेशे पुनरनुपादेयमेव प्राति

स्यानुपादेयतामाह (प्रतियोगितयोरिति) यद्यपि वह्निधू मादिनिरूपित संयोगसम्बन्ध घटितव्यापकता विशिष्टसमवा- यादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताद्वय घटितपारिभाषिकावच्छेदकत्व मन्त- र्भाव्यापि निर्वक्तु शक्यते, तथासत्यप्यनतिप्रसङ्गात् , तादृशहेतुसमानाधि- करणाभावीय समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकस्य वह्निविशिष्ट संयोगिनिष्ठ तत्संबन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तदन्यतरस्य तद्धेतुव्यापकतावच्छेदकसाधारण्याभावात्, यत्राधिकरणे तदवच्छिन्नस्य व्यभिचार स्तदसमवेतत्वस्य हेतुमन्निष्ठ समवाय सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकस्य संयोगेन तद्धर्मविशिष्ट प्रति समवायेन व्यापकताया मवच्छेदकतया तादृशधर्माणां पारिभाषिकावच्छेदकता- भ्युपगमात् । तथापि विशेषणताविशेषादिघटितव्यापकतायां समवा- यादिसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताद्वयघटितावच्छेदकत्वानिवेशे महा नसभेदत्वादिविशिष्टस्य विशेषणताविशेषादिना यः सम्बन्धी सामा- न्यादि स्तन्निष्ठाभावीय समवायादिसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितानव- च्छेदकत्वस्य वह्न्यादिसमानाधिकरणाभावीय तत्सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदके ऽसम्भावितत्वा न्महानसभेदत्वादे रपि वह्न्यादि व्यापकतावच्छेदकताप्रसङ्गात् , तत्र विशेषणताविशेषसम्बन्धाव- च्छिन्नप्रतियोगिताद्वय घटितावच्छेदकत्वाभावरूप व्यापकतावच्छेदकत्व मेवानुमित्यौपयिक वाच्यम् , तथाच सर्वत्र तादृशावच्छेदक- त्वाभावज्ञानस्यैवा नुमितिहेतुत्व मुचित, एकजातीयावच्छेदकत्वा भावसत्त्वानुरोधा दित्याशयेनाह (विशेषणताविशेषेणेति) (अनुपा- देयमिति) तथाच साध्यतावच्छेदकसम्बन्धनिवेशाभिप्रायेण मूल कृता प्रतियोगिवैयधिकरण्य मुपात्तमिति भाव । अतिव्याप्तिवारण

योगि वैयधिकरण्यद्वयम् । यत्राधिकरणे व्यभिचार स्तदन्यत्व

प्रकारं दर्शयति (यत्राधिकरण इति) साध्यतावच्छेदकस्याधि कालिकसम्बन्धेन साध्यवद्वृत्ते रभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया येन सम्बन्धेन हेतुमद्वृत्तित्व मभावस्य तेन सम्बन्धेन स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठत्वं वाच्यं, उभयत्र विशेषणताविशेष एव वा अभावस्य सम्बन्धः । एतत्कल्पे च घटभिन्नं मेयत्वादित्यादौ घटादिभेदाभावस्य घटत्वादिरूपस्य तद्व्यक्तिभेदाभावस्य तदीयासाधारणधर्मरूपाद्यात्मक तद्व्यक्तित्वस्य च विशेषणताविशेषेणावृत्ते र्घटभेदत्वादे र्लक्षणघटकत्वा सम्भवः , एतद्घट तद्घटान्यतरत्वावच्छिन्न भेदाभावस्य तादृशा न्यतरत्वस्य भेदविशेषात्मकतया तादृशसम्बन्धेन वृत्तावपि तादृश भेदत्वानुसरणे महागौरवम् , गगनभिन्नं मेयत्वादित्यादौ व्यभि- चारनिरूपकाधिकरण गगनभेदाभावस्य शब्दात्मकस्य गगननिष्ठा न्यविशेषरूपस्य वा समवायेनैव गगनवृत्ते स्तद्भेदत्वस्य लक्षणघटक त्वासम्भवात् व्यभिचारनिरूपकाधिकरणान्यत्व मादायातिव्याप्तिनिरा- करणायोगश्चेति तदन्यत्वप्रकारक प्रमाविषयत्वस्यानुधावनम् ।

यत्तु - अयं घटो घटवद्भेदान्यतरत्वादित्यादौ व्यभिचारनिरूप काधिकरणघटादिभेदस्य यो भेद स्तस्य भेदधारानवस्थाभयेनाधिक- रणस्वरूपस्य साध्यवति घटादौ तद्विशेषणतया वृत्तिः, द्रव्यादिरूपा भावस्य विशेषणतानभ्युपगमादिति तदन्यत्वं नेतरसम्बन्धेन व्यापक ताया मवच्छेदकमिति प्रमाविषयत्वस्यानुधावनमिति । तदसत् , घटादि रूपभेदस्य घटादौ वृत्तिनियामकसम्बन्धान्तराभावेन भेद स्वरूपेण वृत्तिनियामकस्वरूपसम्बन्धस्या ऽवश्योपेयत्वात् ।

अयोगोलकान्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वापेक्षया धूमादिप्रकारकप्र- माविषयत्वे धूमादिव्यापकतावच्छेदकत्व माञ्जस्याद्य मित्याशयेन तदेवानु

प्रकारकप्रमाविषयत्वस्य साध्यत्वप्रकारक प्रमाविषयत्वादीनां साध्यतावच्छेदकविशिष्ट साध्यनिष्ठात्यन्ताभाव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वा द्धेतुतावच्छेदकविशिष्ट हेतुमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वा च्चातिव्याप्ते रनवकाशात् । तथाच विशेषणताविशेषावच्छिन्न यद्धर्मविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेदन्न

सदिति(साध्यवत्त्वप्रकारकेति)साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकेत्यर्थः (प्रतियोगितेति) अभावीयविशेषणतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितेत्यर्थः । (अतिव्याप्तेरिति) अवच्छेदकता घटकाभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्या निवेशेपि धूमवान् वह्ने रित्यादा वित्यादि. । हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्ववि- शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वोक्ते रर्थतः स्वविशिष्ट सामान्ये तदवच्छिन्नाभावव दसम्बन्धित्वं लभ्यत इति कल्पद्वय एवातिव्याप्तिनिरासो लभ्यते । अत्रानवच्छेदकत्वघटितव्याप्तिलक्षणे यथाश्रुत प्रथमनिरुक्तावच्छेदकताया निवेशे जातिमा न्मेयत्वादित्यादौ सामान्यादिसमवेतत्वाप्रसिद्ध्या जातित्वादे रवच्छेदकताया दुरुपपा दत्वेना तिव्याप्तिः, अवच्छेदकलक्षणे स्वविशिष्ट प्रतियोगिक सा- ध्यतावच्छेदक सम्बन्धे तदवच्छिन्नाभावव दननुयोगिकत्व निवेशने कालो घटवान् कालपरिमाणा दित्यादौ अवच्छेदकाप्रसिद्धिः, गगन त्वादिविशिष्टप्रतियोगिककालिकसम्बन्धाप्रसिद्धेः एवं चरमनिरुक्तावच्छे दकतानिवेशपक्षेपि तत्रावच्छेदकाप्रसिद्धि, साध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनोऽप्रसिद्धेः, दर्शितरीत्यनुसरणेच गौरव- मिति कालिकसम्बन्धेन गगनादे रवृत्तित्वपक्षेपि प्रतियोगिताधर्मिक पारिभाषिकावच्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिरेवावलम्बनीयेत्याशयेन त- त्पक्षमालम्ब्यैव निष्कृष्टार्थमाह (तथाचेति) प्रतियोगितायां साध्य- तावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व निवेशपक्षे तस्यावच्छेद्यत्वाभावानुयोगि

विशेषणतानसम्भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यनधिकरण हेतुमन्निष्ठाभावीय साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताया-दर्शितस्थले ऽप्रसिद्धेरिति तत्पक्षे प्रतियोगिदिशि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेश्योभयाभावो निवेशितः । विशेषणताविशेषरूप सम्बन्धानिवेशेच हेतुसमानाधिकरण कालभेदाद्यभावस्यैव तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वप्रसिद्ध्या तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताधर्मिक सादृशावच्छेद्यत्वमात्राभाव निवेशोऽपि सम्भवतीत्युभयाभावोपेक्षा ।

यद्यपि – हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न समानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्व निवेशेनैवोपपत्ताबभावद्वय निवेशनमनतिप्रयोजनं, तथापि तदनिवेशे प्रतियोगितायां पारिभाषिकसाध्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावस्य लक्षणा घटकतया लक्षणान्तरमेवेदं स्यात्, नतु मूलोक्तलक्षणार्थ इति तदुपादानम् । यथाश्रुतनिवेशवैयर्थ्यम् । अन्यथा साधनसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिता सामान्ये साधनसमानाधिकरणसामान्येषां यद्धर्मविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभावीयायं यद्धर्मसम्बन्धिनिष्ठत्ववा तद्धर्मविशिष्टसामानाधिकरण्यस्यैव व्याप्तित्वसम्भवेन भागान्तरस्याप्यनुपादानापत्तेः । वक्ष्यते च मूलमनलुरुध्य स्वसमानाधिकरणाः सर्वे यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाः तद्धर्मावच्छेदसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति व्याप्तिग्रहोपायशेषे दीधितिकृतैव ।

केचित्तु-सामान्यपदस्य व्यापकतार्थकतया हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितानिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकं यद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावत्वं तादृशप्रतियोगितानिष्ठ भेदप्रतियोगिता नवच्छेदकोवा यद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदका वच्छेद्यत्वाभाव इत्येव फलितार्थः । तत्त्वाभावद्वयानुपादाने तादृशप्रतियोगितानिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक यद्विशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदका वच्छेद्यत्वात्व मित्य

र्यपर्यवसाने मेयधूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः, मेयधूमत्व विशि-
ष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्य तात्पर्य गुरुतया
ऽयोगोळक भेदाभावप्रतियोगितानिष्ठ तादृशावच्छेदका वच्छेद्यत्वाभा-
व प्रतियोगितायां मप्यनवच्छेदकत्वात् । विशिष्य तत्प्रतियोगिता-
वच्छेदकावच्छेद्यत्वावरूपेणच व्यापकत्व प्रवेशनिवेशने, वह्न्यादि
समानाधिकरण ह्रदत्वाद्यभावीया या प्रतियोगिता ततदवच्छेदकाव-
च्छेद्यत्वावरूपेण धूमादिसमानाधिकरणाभावान्तर प्रतियोगितासाधा-
रणानिरुक्त प्रतियोगितात्व व्यापकत्वाभावा दसम्भवापत्ते । अभाव
द्वयोपादानेच तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदक भेदकूटवन्तो ये ह्रदभेदत्वादयो
धर्मा तदवच्छेद्यत्वाभावानां प्रत्येक तथाविधसकलाभावप्रतियोगिता
साधारणतया तादृशावच्छेद्यत्वाभावकूटस्य प्रातिस्विकरूपेणा व्यापक
तानिवेशात् अतिव्याप्त्यनवकाश इत्याहु ।

अन्येतु - अभावद्वयानुपादाने प्रतियोगितायां प्रतियोगिस्वरूपत्व
मते धूमवान् वह्ने रित्यादा वतिव्याप्ति, वह्निसमानाधिकरणायोगो
ळक भेदाद्यभावप्रतियोगितायां मयोगोळकभेदादिरूपाया धूमत्वादिविशि
ष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदक महानसवृत्तित्वविशिष्टायोगोळ
कभेदत्वाद्यवच्छेद्यत्वसत्वात् । विशिष्ट भेदत्वाद्यवच्छिन्नविशिष्ट भेदरूप
प्रतियोगितात शुद्धायोगोळक भेदादिरूपप्रतियोगितायाः अनतिरेकात् ।
अभावद्वयोपादानेचा ऽयोगोळक भेदत्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगिताया धूम
त्वादिविशिष्टयन्निष्ठो यो भाव स्तन्निरूपितप्रतियोगितात्वावच्छिन्नान-
वच्छेदक शुद्धायोगोळक भेदत्वाद्यवच्छिन्नत्व सत्वान्नातिव्याप्ति ।

नचैव वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमादिसमानाधिकरण पर्वतादिवृत्ति-
त्वविशिष्ट ह्रदभेदाद्यभावीयविशिष्ट ह्रदभेदात्मकप्रतियोगिताया वह्न्या
दिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक शुद्धह्रदभेदत्वाद्यवच्छि
न्नत्व मप्यक्षत, शुद्धह्रदभेदादिरूप तदभावप्रतियोगितातो विशिष्टह्रदभेदा
दिरूप प्रतियोगिताया अनतिरेका दित्यव्याप्ति रसम्भवो वेति वाच्यम् ।

ह्रदभेदाद्यात्मक प्रतियोगितायां शुद्धह्रदभेदत्वावच्छिन्नत्व सत्त्वेपि विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेन तदवच्छिन्नत्वाभावोपगमादिति ।

तदसत्, विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेनावच्छेद्यत्वाभावोपगमे धूमवान् वह्नेरित्याद्यावतिव्याप्तिवारणस्याप्य शक्यत्वात् । अयोगोळक भेदादिरूपायां शुद्धायोगोळक भेदत्वाद्यवच्छिन्नायामपि प्रतियोगितायां किञ्चिद्विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेन तदवच्छिन्नत्वाभाव सम्भवात् ।

नच यादृशयादृशरूपेण प्रतियोगितानां हेतुसमानाधिकरणाभावीयत्व तादृशतादृशरूपावच्छेदेन तथाविधावच्छेद्यत्वाभाव विवक्षणा त्रदोषद्वितयाद्वयम्, एव सत्यभावद्वयानुपादानेपि सामञ्जस्यात्, शुद्धेविशिष्टायोगोळक भेदत्वाद्यवच्छेद्यत्वासत्त्वात्, विशिष्टे तत्सत्वेनैव शुद्धेतरसत्त्वे विशिष्टेऽयोगोळक भेदत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावसत्त्वात् शुद्धेप्ययोगोळक भेदादिरूपप्रतियोगित्वे तादृशाभावसत्तायाद्दुर्वारत्वादभावद्वयोपादानेप्यतिव्याप्तितादवस्थ्यात् । प्रतियोगिता धर्मिकावच्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिपक्षे प्रमेयवह्निमान् धूमादित्यादौ साध्यतावच्छेदक निरूपितस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या तन्नसदभाव घटितलक्षणासम्भवात् - निरुक्तपारिभाषिकावच्छेद्यत्वाभाव घटितलक्षणस्यादरणीयत्वेपि वह्निमान् धूमादित्यादौ छायया स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिरेवोचिता, साध्यतावच्छेदक भेदेन व्याप्तिभेदात् ।

नन्वेव मनवच्छेदकत्व घटितव्याप्तिपक्षेपि धूमवति क्वचिद्ह्रदभावसत्त्वेपि प्रमेयवह्नित्व गौरवा द्धूमसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकमिति भ्रमदशायामनुमिति वारणाय गुरुधर्मावच्छिन्नसाध्यकव्याप्ति शरीरे पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावस्यैव निवेशेपि वह्नित्वावच्छिन्न साध्यकव्याप्तिशरीरे स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभाव एतदापत्ता निवेशयितु मुचितमितिवाच्यम्, धूमादिसमानाधिकरणाभाव

तत्सम्बन्धावच्छिन्न साधनसमानाधिकरणात्यन्ताभाव प्रतियोगिता सामान्ये नास्ति साधने तद्धर्मविशिष्टसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति पर्यवसितोऽर्थः । यत्र सद्धेतौ साध्यतावच्छेदकं न प्रतियोगितावच्छेदकं तत्रैवेयं रीतिरुपादेयेत्यपि वदन्ति ।

प्रतियोगित्वीय स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदकत्वाभावस्य धूमादिव्यापकतानवच्छेदक कम्बुग्रीवादिमत्त्वादि साधारणतया व्यापकतावच्छेदकतानात्मकत्वेन वह्नित्वादिधर्मिकानवच्छेदकत्वज्ञानस्या प्यहेतुत्वादिति केषाञ्चिन्मतमाह (यद्वेति) यद्रूपावच्छिन्न साध्यक इत्यर्थः । प्रमेयवह्नित्वादौ गौरवमयुक्ता नवच्छेदकत्वग्रहदशायां भ्रान्तानां द्रव्यत्वादिव्यभिचारि लिङ्गेन तद्रूपावच्छिन्न साध्यकानुमिते रनुरोधेनासल्लिङ्गकलघुरूपसमनियत गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकानुमितावप्यवच्छेदकत्वाभावघटित व्याप्तिपक्षे पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावज्ञानमेव यद्यपि हेतुः, तथापि वास्तविकी व्याप्तिः सद्धेतावेवेत्यभिप्रायेण " सद्धेतौ " वित्युक्तम् ।

" यद्वा " त्यस्वरसस्सूचितः । तद्बीजञ्च - यदि गुरुधर्मावच्छिन्नसाध्यकस्थले पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावज्ञाना दनुमिति स्तदा वह्नित्वाद्यवच्छिन्न साध्यकस्थले तज्ज्ञानादनुमिति रित्युक्ते रनुभव विरोधेनासम्भव, एकजातीयपरामर्शे सत्वे विषयस्वभावा द्विचि देवानुमितिः क्वचिद्वैलक्षण्याननुभवात्, अन्यथा यत्र व्यतिरेकिणि केवलान्वयित्वभ्रमदशायां नानुमितिस्तादृशव्यतिरेकि साध्यके साध्यवदन्यावृत्तित्वमेव व्याप्तिः - नतु व्यापकसामानाधिकरण्य - गौरवात् - इत्युक्तिसम्भवेनमूलकृतो व्यापकसामानाधिकरण्यमालम्ब्य सिद्धान्तप्रणयन विरोधापातात् । एवं समवायेन भेदप्रतियोगितावच्छेदक जातित्वाद्यवच्छिन्न साध्यकानुमितौ स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यहेतुत्वे हेतुसमानाधिकरणात्यन्ताभाव प्रतियोगिताया नियतत्वाद्वैयर्थ्येन समवे-

गौरवप्रतिसन्धानदशायामपि कम्बुग्रीवादिमान्

तत्त्वादिकमेवावच्छेदकं, ननु तद्घटितं जातित्वादिकमिति ज्ञानदशायां हेतौ तदवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नाभाव सामानाधिकरण्यग्रहेऽपि [व्यभिचारिहेतुनाऽभ्रान्तानां] जातित्वाद्यवच्छिन्न साध्यकानुमित्यापत्ति, भेदप्रतियोगितायां जातित्वाद्यवच्छेद्यत्वमादाय तदभावज्ञानस्याप्रमात्वात् । एवमभावप्रतियोगितावच्छेदक महानसीय वह्नित्वादेर्वह्नित्वादिसमनैयत्य भ्रमेण गौरवप्रयुक्तानवच्छेदकत्वभ्रमदशायां हेतौ तदवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नाभावसामानाधिकरण्यग्रहेऽपि महानसीय वह्नित्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकानुमितिप्रसङ्ग इति तद्रूपावच्छिन्नसाध्यकानुमितावपि स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाभाव ज्ञानस्य हेतुत्वासम्भवः । वस्तुतो भेदप्रतियोगितायां प्रसिद्धस्य स्वरूपसम्बन्धरूपमहानसावृत्ति द्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्य संयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च द्वयो र्व्यतिरेको धूमादिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये वर्तते, संयोगादिसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितायाः शुद्धमहानसावृत्तित्वादिनैवावच्छेदादिति – स्वावच्छेद्यत्व घटितोभयाभाववद् धूमादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितासामान्यकत्वं धूमादिव्यापकतानवच्छेदक महानसावृत्तिद्रव्यत्वादि साधारणतया नव्यापकतावच्छेदकता स्वरूपमिति वह्नित्वादावपि तज्ज्ञानं नानुमितिजनकम्, अवच्छेदकत्वाभावघटितव्याप्ति पक्षेऽपि वह्नित्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकस्थले स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभाव ग्रहस्य हेतुताया एतादृशयुक्तेरेवानवकाशात् । इत्यादिकं बोध्यम् ।

केचित्तु – पारिभाषिकावच्छेद्यावच्छेदकभाव घटितव्याप्तावुक्तरीत्या प्रतियोगिवैयधिकरण्यानिवेशेन लाघवात् सर्वत्रैव तद्घटित व्याप्त्यादर उचित इत्यस्वरसबीजमाचक्षते ।

गुरुधर्मस्यापि स्वरूपसम्बन्धरूप मवच्छेदकत्वं व्यवस्थाप्य तद्घटितव्याप्ति परिष्कुर्वतामतमाह (गौरवप्रतिसन्धानदशायामिति

शून्ये । नचैवं लघुरूपसमनियतानां गुरूणामव्याप्यतापत्तिः, गुणादिगुणकर्मान्यत्व विशिष्टसत्त्वादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वनिष्ठाया प्रतियोगिताया लाघवेन द्रव्यादिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वेनैवावच्छेदात् । तत्तदवच्छेदकत्व व्यक्तीनाञ्च प्रातिस्विकरूपेणाभावाना युगसहस्रेणापि ज्ञातुमशक्यत्वात् ।

निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक रूपावच्छिन्न प्रतियोगिताकत्वमेव सत्लगतया भासत इत्युपेयम्, तथाच गुरौ रनवच्छेदकत्वेपि नोक्त दोषावसर इति वाच्यम्। तत्त त्प्रतियोगितावच्छेदक भेदाना मनन्ताना सम्बन्धघटकत्वे मानाभावात् गौरवाच्च। गुरुधर्मस्यानव च्छेदकत्व द्रव्य गुणात् गुणकर्मान्यत्वविशिष्ट सत्त्वादित्यादौ हेतुस मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वरूप द्रव्यनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वरूप समनियत धर्मापेक्षया गुरौ प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्या ऽव्याप्तिरपीत्याह (नचेदिति) " एव "- गुरौ रवच्छेदकत्व (लघुरूपेति) विशेषणानवच्छिन्न द्रव्यत्वा दीत्यर्थं । अधिकगौरवप्रदर्शनाय विशिष्टसत्तारूप हेत्वनुसरणं । (लाघवेनेति) गुणत्वावच्छिन्नप्रकारेण हेतुसन्निवेशापेक्षया निर्विशेषण द्रव्यत्वादिपुरस्कारेण तन्निवेशे लाघवादित्यर्थ ।

ननु हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकताना तादृशावच्छेदकत्वत्वेन नाभावो व्याप्तौ निवेशनीय, किन्तु तत्तद्व्यक्तित्वेन सर्वेषा मभावकूटएवेति तादृशावच्छेदकतात्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि न क्षतिरित्यत आह (तत्तदवच्छेदकत्वेति) (प्रातिस्विकेति) तत्तद्व्यक्तित्वेनेत्यर्थ (ज्ञातु मशक्यत्वादिति) अनन्ताना तादृशावच्छेदकत्वरूप प्रतियोगिना प्रतियोगितावच्छेदक तत्तद्व्यक्तित्वेन ज्ञानासम्भवादिति भाव । निविशेषणक स्वघटितधर्मापेक्षया विशिष्टस्व घटितस्य गौरवेणानवच्छेदकत्वनिबन्धना मव्याप्ति-

एवं द्रव्यत्वत्वादि विशिष्टद्रव्यत्वादेरव्याप्यत्वप्रसङ्गो ऽनुसन्धेय । उपदर्शितप्रकारस्यापि स्वत्वादिघटितत्वेन दुर्ज्ञेयत्वात् । अतएव घ्राणग्राह्यगुणत्वादिना साध्यताया द्रव्यत्वादेर्व्यभिचारित्वमपि सङ्गच्छत इत्यपि केचित् । इति कृतं पल्लवितेन ।

इति श्री रघुनाथ शिरोमणि विरचिता

अवच्छेदकता निरुक्ति ।

आह (एवमिति) रीत्येति शेषः (अव्याप्यत्वप्रसङ्गो ऽनुसन्धेय इति) अतो गुरोरवच्छेदकत्व मावश्यकमेवेति शेष । अत्रैव हेत्वन्तरमप्याह (उपदर्शितप्रकारस्यापीति) अपि दुर्ज्ञेयत्वादित्यनन्तर योज्य. । 'उपदर्शितप्रकारस्य' – मेयधूमवान् वह्नेरित्यादा वतिव्याप्तिवारणाया नुसृतस्य पारिभाषिक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य । "स्वत्वा दी"त्यादिना प्रातिस्विकरूपावच्छिन्न तत्तत्प्रतियोगितापरिग्रह. (दुर्ज्ञेयत्वादिति) तथाच गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकव्यभिचारि व्यावृत्त शक्यज्ञानकव्याप्तिनिर्वचन मप्यशक्यत्वा दिति भावः। उक्तस्थले हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता वच्छेदकतात्वस्य गुरुतया स्वरूपसम्बन्धरूप प्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवेपि उक्तरीत्या पारिभाषिक तदीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यैव व्याप्तौ निवेशनीयतया न तदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धि निबन्धनाव्याप्तिरित्याशङ्कया " उपदर्शिते " त्यादि ग्रन्थावतरणन्तु न सम्भवति, तादृशावच्छेदकत्वत्वनिष्ठ तथाविधावच्छेदकताया स्वपदेन तन्मात्रस्योपादानात्, तादृशावच्छेदकत्वत्वविशिष्ट व्यापकतावच्छेदका वच्छिन्नाभाव निवेशस्य पर्यवसितत्वात् (व्यभिचारित्वमपि सङ्गच्छत इति) व्यभिचारस्य साध्यतावच्छेदका वच्छिन्नाभावव-

वृत्तित्वरूपत्वात्, गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे घ्राणग्राह्यगुणत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या तदनुपपत्तेरिति भावः ।

नच साध्यतावच्छेदक विशिष्टव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नाभाव सामानाधिकरण्यमेव व्यभिचार इत्युक्तस्थले गन्धत्वावच्छिन्नाभावमादाय व्यभिचार उपपादनीय इति वाच्य, व्यापकतावच्छेदकता शरीरे साध्यतावच्छेदक विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानां विशेष्योपादेयतया तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेद कूटस्यान्तर्भावनीयत्वेन व्यभिचारज्ञानस्याशक्यतया अनुमितिविरोधित्वासम्भवेन व्यभिचारस्य हेत्वाभासतानुपपत्तेः ।

एतेन व्यभिचारज्ञानाभाव सहकृतसामानाधिकरण्यज्ञानस्य साक्षादनुमिति हेतुतामतावलम्बना सम्भवोऽपि दर्शितः ।

इदमुपलक्षणं उक्तं घ्राणग्राह्य गुणवद्, उत्पत्तिकालावच्छिन्नो घटः घ्राणग्राह्यगुणवानित्यादौ बाधानुपपत्तिरपिद्रष्टव्या ।

इति श्री महामहोपाध्याय श्री गदाधरभट्टाचार्य
विरचिता

अवच्छेदकतानिरुक्तिः ॥

